februari 1961
jaargang 16 - no. 2

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de eerste van iedere maand.

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: de twee eerstgenoemde oprichters - T. Haan - Fr. de Jong Edz. - Ank Steenis, secretaresse - W. F. Wertheim / voor Vlaanderen: J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - J. B. Charles - Dr. B. Delfgaauw - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Prof. Dr. J. M. Romein - Th. van Tijn.

Uitgave: Uitgeverij „NIMO", Monnickendam

Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336 – Giro 256907

Vertegenwoordiging voor België:

Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somerstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie: Ank Steenis, Cavaljéplein 128, Purmerend, tel. (02990) 1438. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Correspondentie over abonnementen, losse nummers, betalingen e.d. aan de uitgever, respectievelijk Belgische vertegenwoordiging.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11,50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor België Bfr. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15,– resp. Bfr. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10,– en Bfr. 150.
Losse nummers *f* 1,50, resp. Bfr. 25.

INHOUD:

Pszisko Jacobs, Weerzien van Pieczyska 65
Hans Sleutelaar, Een zwetser en de schim van Plato 82
Wanda Maya, Gedichten 88
Cornelia Brinkman, De bekering 91
Lizzy Sara May, Gedicht 104
Fr. de Jong Edz., Democratie en staking 105
Th. van Tijn, Gewetens in de Nederlandse politiek 118
Het Planta-onderzoek, reaktie van Dr. Drees 123
Kort Bestek 126
Ex Libris 127

Pszisko Jacobs

WEERZIEN VAN PIECZYSKA

Doorsnee-afbeeldingen van dieren hebben mij altijd aangetrokken. Men kan er zo rustig naar kijken, het totale beeld en de details in zich opnemen. Maar eigenlijk ziet men iets, dat nooit is waar te nemen, zeker niet als het levende wezens betreft. De darmen van een levend wezen immers bevinden zich in een staat van voortdurende huppeling. En zelfs bij dode wezens is het in feite anders dan wij op de plaatjes hebben waargenomen. Voeg hier nog aan toe, dat het openen van een lichaam altijd een zekere geur met zich meebrengt, ook al is dit nog lang niet de geur van verrotting. Doorsneden op papier geven hoogstens de geuren van papier en drukinkt af. En verder: wat betekenen voor ons de doorsneden en de levende vlees-, been- en ingewandmassa's op het moment, dat wij beseffen, dat op een of andere wijze dit alles, ook bij het dier, een bepaalde eenheid vormt? Mijn hond Pollie — een zeer aanhankelijke teef — is altijd anders dan welke andere Pollie, ook al zouden die beide tweelingzusters zijn — en de ander ook een zeer aanhankelijke teef —. Sterker nog vinden wij de individualiteit terug bij de mens. Hoe gecompliceerd wordt dit alles, wanneer wij bij de mens nog rekening willen gaan houden — moeten gaan houden — met de inter-menselijke relaties, die veelvuldiger en veelvormiger zijn dan de mogelijkheden bij het invullen van het uitgebreidste formulier van een voetbalpool.

Waarmede ik maar wil zeggen, dat aan elke beschouwing van de realiteit geen grotere betekenis mag worden toegekend dan aan de doorsnede-figuren, aan de doorsnee-afbeeldingen. Deze figuren en afbeeldingen zijn, ook in hun meest verfijnde vorm, geen vervangers van de realiteit, hoogstens een zwakke beschrijving van deze. Ik beklemtoon dit hier, omdat er zoveel mensen zijn, die geloven, dat letters op papier de werkelijkheid kunnen verklaren — of zelfs vervangen —. Op papier dus niet meer dan doorsneden, ook

waar ik wil trachten iets over het poolse volk, de poolse mens te schrijven. Men zou eens lange tijd temidden van hen kritisch moeten leven, maar dat kan slechts een enkeling en deze enkeling kan dan weer niet beter doen dan . . . erover te schrijven of te spreken. Van grote waarde zou het ook zijn het poolse volk, de poolse mens te laten beleven, in een roman, in een film. Maar hoe gering is het aantal romans en films, die zo goed zijn, dat zij u — tijdelijk — deelgenoot maken van een andere levensgemeenschap dan de uwe.

Deze inleiding heeft iets weg van gewichtigdoenerij. Misschien heb ik er heimelijk plezier in een beetje gewichtig te doen. Maar sterker drukt mij in dit verband een gevoel van verantwoordelijkheid. Mocht u bij het verder lezen de indruk hebben, dat ik hier en daar wat luchtig over bepaalde zaken heenstap, herinner u dan de inleiding, waar ik getracht heb mij van veel gewicht te ontdoen.

„Pieczyska! Pieczyska!" hebben de kondukteurs geroepen. Vermoeid en slaperig staan wij op de gerekte sintelbaan langs de rails. De trein schuift traag bonkend langs ons weg, fluit op melancholische toon zijn afscheidsgroet en zoekt de rand van het bos op. De regen valt even nadrukkelijk en meedogenloos als in Holland. Er staat niemand op ons te wachten. De koffers zijn drie maal zwaarder dan zij zijn. Het beste is de verdomde dingen naar het stationsgebouwtje te . . .

„Je hebt steeds gezegd, dat ze ons zouden afhalen, met een kinderwagen voor de bagage."

„De regen", zeg ik.

„En je hebt ook gezegd, dat Polen een landklimaat heeft en dat dus de zomers droog en warm zijn."

Wij sjouwen de bagage naar binnen. De regen deprimeert de man van het stationsgebouwtje in het geheel niet. Hij is nieuwsgierig, een en al bereidwilligheid, praat en praat. Hij ruikt goed; met deze vervloekte regen zou ik zelf een slok van . . .

„Teresa komt eraan, op de fiets", onderbreekt mijn vrouw mijn meditatie. Gelukkig, wij worden toch nog afgehaald. Het land is door de regen driemaal groener dan het is.

(Het officiële) Polen kijkt strak in westelijke richting alsof niet bij voortduring vanuit oostelijke richting eveneens wolken kwamen aandrijven. Ons bezwaar hiertegen is tot op zekere hoogte gerechtvaardigd. Maar wij verliezen het niet slechts aardrijkskundige feit uit het oog, dat voor Polen ook de Bondsrepubliek in het westen ligt. En heeft niet Kazimierz Wyk in 1942 reeds voorzien: „ . . . dat na het verliezen van de oorlog het duitse volk zal volharden in het ongeloof aan het bestaan van concentratie-kampen, maar zal blijven geloven in zijn zending van verdedigers van Europa" (Zycie na niby)? Ieder van ons weet, dat dit zendingsgeloof in eerste aanleg slaat op het verbreiden ervan in oostelijke richting. Het verwijt, dat wij de Polen maken, geldt bovendien onszelf evenzeer. Wij staren zo strak naar een bepaald punt in oostelijke richting, dat wij zonder meer de funktie en de ontwikkeling van de Bondsrepubliek niet eens zien. Wij vergeten in onze „beschouwingen" het Duitsland van Adenauer, dat steeds duidelijker de gelaatstrekken vertoont van „jenen fernen Tagen" en — geprikkeld door ons slechte geweten — menen, dat de polen nu ook maar moesten vergeten, wat is gebeurd. Hoe zouden zij kunnen vergeten? Leed en onrecht zijn weliswaar niet te meten, maar dat wat Hitler-Duitsland hier in het westen pleegde, was kinderspel vergeleken bij wat in Polen werd uitgehaald.

Het proces van vergeten in Polen heeft nauwelijks kunnen beginnen en het wordt steeds duidelijker niet alleen afgeremd; het tegendeel vindt plaats naarmate Westduitsland het heeft over de gebieden, die na de oorlog aan Polen werden toegewezen. Waarmede wij dan genaderd tot een serie van problemen, die de polen stellig veel hoger zitten dan de westduitse „Flüchtlinge".

„Gedurende de periode tussen de twee grote oorlogen was Polen een land met een onderontwikkelde industrie en een achtergebleven landbouw" staat in *Zagadnienia morskie,* uitgave van de Zachodnia Agencja Prasowa (gedrukt in Polen).

Zoals het er staat, is tegen deze uitspraak eigenlijk niets in te brengen, maar de formulering suggereert, dat het voordien — en nadien — anders was. En dit nu is beslist niet waar, want de geschiedenis van het land heeft zich door de eeuwen heen gekenmerkt door een agrarische onmachtigheid, die dan later nog werd gecompliceerd door een industriële onmachtigheid. Het feodalisme heeft zich doorgezet tot in de negentiende en twintigste eeuw en om het duidelijker te stellen: tot in onze dagen. De vele opstanden in de tijd, dat het land een soort van kolonie was voor Rusland, Pruisen en Oostenrijk, zijn weliswaar gehuld in de mantel van het verlangen naar vrijheid, doch zijn in wezen de uitlopers van de agrarische nood. Geen werkelijk opstandige beweging zou denkbaar zijn geweest zonder de aktiviteit van de (kleine) boeren. De revoluties van 1794 (Kosciuszko), van 1831, van 1846-48 en ook die van 1863 (Dombrowski, Wroblewski) schreven alle in hun vaandel de agrarische verbeteringen en de emancipatie van de boeren. En het was vooral het ontbreken van een echte burgerij (handel, industrie), die veroorzaakte, dat de revoluties mislukten of verliepen. De burger heeft een wijdere horizon dan de boer — ook al is diens horizon soms nog beangstigend eng — en de intelligentsia kon de burgerij niet vervangen in de historie, want dit soort van amorfe groepering was altijd eer feodaal dan modern van instelling.

Dat ik schoenen kan repareren en timmermansgereedschap weet te hanteren maakt op Mamusia, Julka en de geburen veel meer indruk dan dat ik in Holland aan een schrijftafel mijn werk verricht. Zo'n tafel, een schrijfmachine en het nette pak — dat ik overigens nooit draag — duiden naar hun opvatting in eerste aanleg in de richting van nietsdoen, parasiteren op hun

zwoegen en sloven. Zij hebben geen begrip van de betekenis van de moderne industrie, nog minder van de administratie — het beheer dus — ervan. In de steden is dit wel anders, maar de rol van de stad is in Polen veel geringer van gewicht dan bij ons.

Het regent nog steeds. Ik heb de leest genomen, haal een hamer en spijkertjes uit een van de koffers, loop dan naar de kookruimte en begin daar op de leest te hameren, waarbij ik luid roep om de klandizie. Het eerste paar wordt vlot gebracht. Leer fourneer ik door andere, onrepareerbare schoenen te slopen. De belangstelling is groot. Vrouwen en kinderen duwen tegen mij aan en de heel kleine kinderen grabbelen het leer en de spijkertjes weg. Hoewel ik een matig slechte schoenmaker ben, is men vol bewondering. Deze wujek maakt schoenen! De voetbedekking is hier iets uitermate kostbaars en de schoenmaker iets minder dan een halfgod. En als halfgoden gedragen zich soms deze leersnijders en zoolbeklopperS. Het is, dat de kinderen niet naar buiten kunnen. Zo dit wel mogelijk was, zou ik in algehele afzondering mijn rituele kloopbewegingen op het verdroogde leer moeten maken.

De plee heb ik afgebroken, toen het droog werd. De wind speelde er doorheen en het lekte. Wat ik tekort kom aan hout breek ik uit de omheining weg, die ik dan later met mindersoortig hout weer herstel. Het wordt een degelijk stilletje en Mamusia zegt met merkbare trots in haar harde, ietwat gebarsten stem, dat zij er kan wonen als het huis mocht afbranden. Ook bij deze ambachtelijke bezigheden word ik bewonderd. En ik ben niet veel meer dan een matig goede timmerman. De timmerman is geen halfgod als de schoenmaker, maar hij wordt beduidend beter betaald dan de robotnik — de gewone arbeider — en hij maakt dingen, die nuttig zijn.

Kijk, naar instelling zijn deze plattelanders — 60 tot 70% van de totale bevolking — nog niet veel verder dan de periode van de handwerksman, de kleine

zelfstandige. De industrie is in hun ogen weinig meer dan werken in een grote ruimte, die zich bevindt bij grote, rokende schoorstenen. Het belang van de industrie wordt naar hun mening door de kranten schromelijk overdreven. „Wij zorgen voor het eten. Wat moeten die stadsmensen zonder onze ziemniaki?"

„Schoonzoon", zegt Mamusia, „zo is het genoeg." Zij zegt dat iedere keer, dat ik wat werk in of rondom het huis verricht. Ik ben immers haar gast en hoef niet te werken. En iedere keer zeg ik, dat ik er plezier in heb en dat het gezond voor mij is, argumenten, die zij niet begrijpt. Ditmaal sla ik op de leest en roep om meer schoenen, nog veel meer. Men draagt geen schoenen aan. Er zijn er geen meer.

In een van de in 1942 uitgegeven nummers van *Poland fights*, een blad van de amerikaanse Polish Labor Group, werd in een artikel over de poolse boeren o.a. het volgende geschreven:

„Many vestiges of the feudal social structure, with its landed gentry, survived in Polish life until very recently" en „There were also great numbers of landless peasants. This „superfluous" population, propertyless living in misery and starvation, was variously estimated at from 3 to 9 million souls."

De landloze boeren trokken in noordelijke en westelijke richting, reeds tientallen jaren lang. Hierbij is niet gedacht aan de werkelijke landverhuizers. Bedoeld is hier de seizoentrek, in het voorjaar tot over de grens ver in Pruisen en later Duitsland, om dan na de oogst terug te keren. De gehele rand langs de duitse grens werd hierdoor dichter bevolkt dan de rest van het land. Niet alleen dat de landloze boeren in die richting hun bestaan zochten, maar zij bleven er wonen, dicht bij het duitse gebied. Bovendien werden er meer kinderen geboren dan in de andere gebieden. De gunstigere ekonomische positie stond hun dit toe. Deze trek pleit dus tegen de agrarische verhoudingen in het eigen land. Aan de andere zijde van de grens vond in die tijden een soort van evakuatie plaats, die in Pruisen

en Duitsland werd bestempeld als Ostflucht en Landflucht. De duitse plattelandbewoners gingen in westelijke richting en tevens naar de grote steden. Vandaar dat ondanks de Drang-nach-Osten-politiek en de duitse germaniseringswoede de toevloed van de poolse arbeidskrachten bleef plaatsvinden. Dat dit van duitse zijde zwaar werd opgenomen, mag blijken uit het feit, dat er ernstig over werd gedacht om chinezen en negers te rekruteren en tenslotte ook italianen en ukrajners.

De toenmalige regeerders kompliceerden de moeilijkheden nog door de genoemde germanisering. Deze veroorzaakte o.m. dat tot 1910 300.000 van de verduitse polen naar Westfalen trokken.

Het huidige poolse bewind grijpt de onmacht om deze gebieden in het oosten te ontwikkelen en te bevolken aan als argument tegen het streven van de Ostflüchtlinge, die de aan Polen toegewezen gebieden terugeisen.

De thans in Westduitsland aanwezige groeperingen, die roepen om de teruggave van de nieuwe westpoolse gebieden weten zelfs nu reeds, dat Duitsland niet in staat zal zijn naar deze gebieden mensen te zenden, omdat de FDR zoveel arbeiders en technici voor de eigen industrie nodig heeft — in feite te kort komt —. Er zijn er (o.a. Dr. Georg Strobl), die pleiten voor het aantrekken van vreemden — o.a. italiaanse arbeiders en natuurlijk ook poolse — en dan spreken van een oplossing inzake deze gebieden op europese schaal . . . waarbij de FDR dan wel zo goed zal willen zijn kapitaal te verstrekken. Duidelijk is hier wel, dat het dus gaat om een mogelijkheid tot investeren, het oude lied op nieuwe wijze gezongen.

De argumentatie tegen het duitse streven om teruggave van de westpoolse gebieden is dus sterk genoeg, echter die voor het eigen streven vrij zwak. Bekijken wij de „landvlucht" in Nederland, bij voorbeeld de ontvolking van Friesland. Zou dit feit de denen of de duitsers, zo deze er kwamen werken, het recht geven na verloop van tijd te zeggen, dat het land hun nu

eigenlijk toebehoort? En historische rechten? Dan zou de spaanse regering de zeven provinciën of nog wat meer kunnen opeisen. Dan zou trouwens het gezicht van de hele aarde allerlei oude en nieuwe rimpels vertonen. En zo er voor de polen sprake is van historische rechten, waarom dan niet in oostelijke en noordelijke richting ook gekeken? Culturele gronden? Taalkundige redenen? Dit soort van argumentering is al van veel sterker gehalte, al was het maar om het feit, dat honderdduizenden polen de eigen taal en cultuur zo goed en zo kwaad — vooral kwaad — als dit mogelijk was, trouw bleven.

De duitse heersers hebben de waarde en de kracht van een eigen cultuur nooit leren verstaan. Zij waren voor die van een ander volk bevreesd, hebben met de hardste middelen de oude cultuur van door hen ingelijfde volkeren vernietigd of genivelleerd. In het voormalige oosten van het land — nu en vroeger reeds het westen van Polen — zijn de duitsers er nooit geheel in geslaagd de oude cultuur te breken, het Preussentum was er niet toe in staat, de Junkertradities niet en zelfs niet de ziekelijke uitloper van deze beide: het nazisme.

Polen slaagt er in toenemende mate in de betrokken gebieden te ontwikkelen. Zij zijn hierop niet weinig trots, schermen met cijfers en berekenen nauwkeurig hoe groot het aantal mensen is, dat in deze streken nu al woont en . . . hoe rijk het kindertal is. Deze ontwikkeling en deze aangroei beschouwen zij als sterke argumenten, die hun het recht geven hier te zijn en . . . te blijven. Hun strijdvaardige en intelligente wijze van polemiseren vindt in de nogal plompe en soms onredelijke manier van ageren van duitse zijde eigenlijk geen portuur.

De veranderingen in Pieczyska zijn niet opvallend. Toch is er in het voorbije jaar het een en ander gewijzigd. Ik bedoel niet, dat Zatej intussen aan kanker is gestorven — Zatej, een aardige, rustige man, die zo wellevend was mijn zware shag delikatny te noemen en even later de halfopgerookte sigaret in zijn zak te mof-

felen — en ik bedoel ook niet, dat Teresa is verhuisd en dat Babcia en Julka verbeteringen hebben aangebracht in het huis. Over dit soort dingen wordt vanzelfsprekend op passende manier uitvoerig gesproken. De beek is gezwollen, maar dit is van tijdelijke aard. Afgemeten naar de sociale achtergrond vind ik opvallend, dat de weg naar het stationsgebouwtje is verhard. En als een bepaalde cultuurverrijking acht ik de omstandigheid, dat langs deze weg jonge bomen zijn geplant. De bewoners van Pieczyska zelf achten deze bomen niet waardevol. Zij denken eer in termen van nuttigheid dan van estetiek. Bepaald overbodig achten de oudere mensen de sportgelegenheid, die werd gemaakt op het plein voor het brandweergebouwtje. De jongere mannen en vooral de jonge jongemannen spelen er enthousiast volley-ball. Verderop, aan de rand van het bos, is een voetbalveld aangelegd. En de kooperatieve winkel is nu ondergebracht in een pas afgebouwd huis.

De oogst is dit jaar beter dan verleden jaar. De prijzen van het fruit liggen veel lager en nog meer dan de vorige keer nodigt men ons uit te komen plukken en eten. De mensen hebben wat meer geld, dat zij bovendien vlotter uitgeven, omdat zij bang zijn voor een waardevermindering van de smerige bankbiljetten en de lichtgewichtmunten.

„Ja", zegt Dziadek met zijn bijna klankloze stem, „het is beter dan eerst." Of hij met dit eerst nu het vorige jaar of de tijd van tussen de beide oorlogen of zelfs zijn jeugd op het oog heeft, wordt mij niet duidelijk. De oude is bros van been en kan niet veel meer doen dan houtjes hakken en de geiten hoeden. Babcia en Julka en de geburen zijn ook van oordeel, dat het wat beter is geworden en zij bedoelen in de allerlaatste tijd. Politieke vraagstukken worden eigenlijk nooit te berde gebracht. Geloof niet, dat dit in de eerste plaats uit vrees is. De polen zijn niet zo gauw bang. De interesse voor de vraagstukken op sociaal en economisch gebied ligt in een andere mozaïek dan bij de regeerders. Dat de economie van het land in zeer grote mate afhankelijk is van de kolenprijs op de wereld-

markt, is hun niet duidelijk. En als ik opmerk, dat Gomulka met enig recht kan zeggen, dat de beloften niet geheel kunnen worden ingelost door de scherpe prijsdaling van de kolen, zien zij echt het verband niet. Door de naam van Gomulka te noemen activeer ik Tadek Dzbigniew en hij wil over Kongo beginnen. Maar als hij dan bij het uitspreken van Loemoemba niet verder komt dan Boemboemboem en mijn zoon Olof begint te lachen, zwijgt hij dadelijk en trekt het veld in, de zeis op zijn schouder. Nee, het regeringsbeleid en de eigen situatie zien zij echt niet als de facetten van een en hetzelfde steentje.

Op vele plaatsen in de wereld worden door poolse groeperingen bladen en blaadjes uitgegeven. Het is vooral de emigrantensfeer, die de meningen en oordelen bepaalt. In het algemeen is die voor een onpartijdig beschouwer niet de geschiktste om een objektieve kijk op het gebeuren in het oude land te geven. Er is veel heimwee, te veel rancune en verdriet. Niettemin hebben zij vanzelfsprekend het recht — en vaak de plicht — hun stem te laten horen. Degene echter die tracht zich een waarheidsgetrouw beeld te vormen, doet er goed aan hun opvattingen zorgvuldig af te wegen.

Het *Bulletin Officiel du Parti Socialiste Polonais* (Parijs) bijvoorbeeld komt niet veel verder dan verontwaardigde en pathetische oproepen en beschuldigingen. *Robotnik*, maandblad van de Poolse Socialistische Partij (in Exile) is al wat beter, maar blijft toch eigenlijk steken in een enigszins onvruchtbaar soort van politiek beschouwen. En wat te zeggen van de gezwollen taal in *Polish Affairs* (Londen)? „The disasters and disappointments of the past years have matured the Polish nation. It offers strong resistance. It rejects the Communist ideology, holds to the creed of its fathers, has contempt for Moscow's gauleiters, pays the ransom of sweated labour in the conviction that in the end it thus contributes to the industrialisation of the country."

Er is vanzelfsprekend aan deze zijde ook waarde-

volle lektuur. Echter deze is meest van oudere datum. Dit valt misschien het best op psychologische wijze te verklaren. In die tijd was er nog een zekere mate van hoop op terugkeer en had de bitterheid de gedachten niet op onscherp gesteld.

Het behoeft hier niet nader verklaard, dat zeer zeker een objektiverende houding is vereist waar men de geschriften uit het tegenwoordige Polen zelf leest. Dit geldt voor de talloze bladen en tijdschriften en boeken, die jaar in jaar uit verschijnen en dit geldt te sterker naarmate de geschriften uit meer officiële bron komen.

In de regeringsuitgave *Polish Facts and Figures* (in diverse talen) gaat het om feiten en cijfers. Als altijd in dit soort van schrifturen vormen ook hier de werkelijkheden nog geen werkelijkheid. Bovendien staan hierin vaak redevoeringen van regeringsmensen en zulke zaken doen het in druk nog minder dan in woorden. Deze gedrukte redevoeringen komen overigens in zeer vele poolse bladen voor en moeten worden gezien als een betaalbewijs: zie je, wij betalen onze belasting en dus zijn wij goede staatsburgers. Soms detoneren zulke verslagen, zoals bij ons een „militaire advertentie" in bladen, die zich progressief noemen.

Polish Perspectives heeft voor ons veel meer betekenis. Hierin zijn vrij vaak uitspraken en beschouwingen te vinden, die ons een duidelijker visie verschaffen op wat in Polen aan de hand is dan door de uitgevers wordt bedoeld te geven. Wlodzimierz Maciag geeft in een van de nummers een samenvattend oordeel over een vijftigtal interviews, die werden afgedrukt in *Zycie Literackie*. Enige van deze interviews heb ik gelezen en Maciag geeft een zeer voorzichtig oordeel over evenzo voorzichtige uitspraken van de schrijvers. „Polish literature has found itself in a very remarkable situation: having crossed a certain threshold it has had to make a new start." Over deze drempel wordt weinig wezenlijks gezegd en al is het in menig opzicht stellig waar, dat de poolse literatuur een nieuw begin heeft moeten maken, dit geldt voor alle literatuur — omdat alle maatschappelijk leven steeds opnieuw moet

beginnen —. Na de laatste oorlog was er een nieuw beginnen. De komst van Gomulka bracht een duidelijke vernieuwing en deze wordt door Maciag eigenlijk bedoeld. Er waren opeens weer mogelijkheden. In Polen had tot dan toe de zogenaamde realistische stroming bijna al het andere overspoeld en wat deze „stroming" voor stagnerende werking heeft gehad op de russische literatuur mag verondersteld worden bekend te zijn. De „realisten" roeren zich trouwens ook op dit ogenblik nog en weer geducht.

„It is too early to speak of a literary front. The basic forces have not yet come into the open" heeft Jerzy Putrament in zijn interview gezegd. Hiermede is duidelijk gekenschetst, hoe de huidige situatie in de poolse literatuur is. Wat nu te zien is, kan worden beschouwd als een reaktie op de voorafgaande politieke situatie. Het is in de eerste plaats de verwerping van iets, het zich los maken van zekere ideologische banden. De vraag is, of er voor de poolse literatuur voldoende maatschappelijk-politieke ruimte zal zijn om wezenlijk uit te groeien. De uitspraak van de schrijvers — „ . . . personal experience is the most valuable acquisition . ." — blijft hiermede dus echt nog in het alleen-maar-reaktieve vlak. Het beklemtoont dat wat bij niet-aanhangers van de zogenaamde realistische stroming reeds lang bekend was: dat de auteur wel *verbonden* moet zijn met het maatschappelijk gebeuren, maar niet *gebonden* aan bepaalde maatschappelijke organen (de staat, de kerk, de partij). Enigszins denigrerend zegt Maciag in dit verband: „When literary temples crumble to dust, the practitioners of literature revert to the cult of the home." Als de samenleving als een al te veel eisende minnares het leven van een auteur gaat bepalen — en nymphomanie is een afwijking van het psychologisch gewenste — dan zoekt deze auteur rust, tracht zich te bezinnen en gaat hij die minnares zelfs haten.

„It seems apparent that writers do not believe in the possibility of establishing general and universally applicable critical codes." Het hangt er maar van af, hoe ruim men dit algemeen en dit universeel wil stellen.

Juist de ruimte — de mate van persoonlijke vrijheid — is van doorslaggevende betekenis. En nu mag Maciag alweer ietwat denigrerend opmerken: „ . . . general standards, which have their roots in nineteenth-century criticisms", op zichzelf is iets, dat uit de negentiende eeuw stamt, niet verwerpelijk.

De bosbessen moeten worden ingemaakt. Het is vreemd, dat Julka dit niet zelf doet. Dan blijkt, dat zij „ciotka" heeft. Letterlijk betekent dit woord „tantetje", maar ik ken ook de andere betekenis van dit woord. De rol, die dit tantje in Polen vervult, wordt bij ons waargenomen door opoe, die dan over is. Een menstruerende vrouw mag dus niet inmaken. Hoe groot is nog de afstand tussen deze instelling en dat wat de Towarzystwo Swiadomego Macierzynstwa (poolse NVHS) voorstaat. De TSM doet grote schreden. Een heel stapeltje brochures en boeken hebben deze mensen reeds uitgegeven, in vele bladen is de diskussie gaande, de preservatieven zijn gemakkelijk verkrijgbaar, er staan zelfs advertenties in een soort van boerenalmanak. Maar Babcia en Julka en vele andere van hun zusters lezen in het geheel niet . . . De kalenderbladen gebruiken zij om op aan te tekenen aan wie zij geld uitleenden.

Bij het schijnsel van de olielamp — een heerlijk licht om naar de gezichten van de anderen te kijken — legt Julka de kaart. Zij is op het land en in de wasserij uiterst handvaardig, weet zich goed te weren in haar dagelijks bestaan, kortom kent haar realiteit door en door. Maar niet zodra verlaat zij dit reële vlak, of zij gaat zweven, waarbij zelfs het geloof moet wijken voor een ander soort van geloof, het bijgeloof, en meent, dat geluk en ongeluk uit de kaarten zijn af te lezen. Tot het einde van haar dagen zal zij — en zullen vele van haar poolse zusters — niets begrijpen van de realiteit achter de realiteit. En, onbegrijpelijk genoeg, zij is niet ongelukkig zoals velen dit wel zijn in ons milieu van bijna of geheel dekadenten.

Ik moet nog een zeer bepaalde reden onthullen,

waarom Polen mij zo goed bevalt. In een van de nummers van *Problemy* vond ik grafieken over de lengtes van de poolse mannen. Met mijn lengte val ik onder de groep normaal-groten. In Holland behoor ik tot de kleine mannen . . .

Mijn stapeltje poolse schoolboeken is weer groter geworden. Ik ben echt geen bibliomaan, maar ik ben op het bezit ervan een beetje trots. De boeken zijn eigenlijk niet interessant, zoals dit trouwens met de meeste schoolboeken het geval is. Moderne onderwijsmethoden blijken er niet uit, of het moet zijn, dat er in een taalboekje voor de vierde klas van het ontleden van zinnen een soort van spel wordt gemaakt. In ditzelfde boekje beluister ik overigens de toon van braafheid: helpen van al of niet zieke moeder, speelgoed maken voor kleine zus, passen op kleine broer, helpen van een oude buurvrouw en zo meer. Ik weet mij nog goed te herinneren, dat een dergelijke toon mij vroeger juist on-braaf deed zijn, onder meer uit vrees op zo'n nette, lieve boekjesjongen te lijken.

In de schoolboekjes komt veel minder propaganda voor dan men zou denken. Af en toe is er een enkel zinnetje: „Mijnen en bossen zijn het eigendom van het volk."

Wat mij treft in de serie *Jezyk Polski* (De Poolse taal), is de grondigheid, waarmede de taal wordt onderwezen. En om deze — waarschijnlijk niet overbodige — grondigheid wat te verlichten, wat te verlevendigen, wordt op zeer ruime schaal gebruik gemaakt van zinnen en fragmenten uit de literatuur. Op deze wijze worden de funkties van zinsdelen en woorden tot de strekdammen in de levendige, glanzende stroom van de poolse taal. Deze vergelijking geldt dan voor de geschreven taal. Het spreken klinkt namelijk eentonig, wat vooral wordt veroorzaakt door het accent dat in de regel op de voorlaatste lettergreep valt. Radiosprekers en dat slag mensen in Polen trachten aan deze eentonigheid te ontkomen door met nadruk melodieus te spreken, iets, dat ons geforceerd in de oren klinkt.

Ook ietwat geforceerd is het zingen, althans voorzover dit de school- en feestliederen betreft. Vermoedelijk hangt dit samen met de mode-van-het-oosten. Ook de russen zingen geforceerd. Bij hen is het zelfs zo, dat deze zangwijze de oude volksliederen infekteert. Dit is nog niet het geval in Polen. De volksliedjes — die op school weinig worden gezongen — klinken nog natuurlijk, zijn dus, voor wat dit land betreft, weemoedig, verdrietig en maar zelden grappig of ondeugend. In het gezangboek voor de lagere school staan bijna geen andere dan zeer plechtige en „nuttige" liederen: Lied van de poolse arbeiders, Lied van de partizaan, Lied van de traktorbestuurders, Het volk bouwt Warszawa op. Het is mij niet bekend, welk lied in de plaats is gekomen van dat over Stalin . . .

Vergeleken bij de tijdschriften voor de jeugd, die hier en elders in de westerse wereld verschijnen slaat *Plomyk* (Vlammetje) een goed figuur. In *Plomyk* geen sensatie, geen zogenaamde ruimtevaart, geen misdaad, verwrongen heldhaftigheid, valse romantiek en ook geen goedkope of slinkse propaganda — zelfs niet voor de principes en strevingen van het huidige regime —, maar een inhoud, die dat wat de wereld biedt, op voor kinderen begrijpelijke wijze brengt.

In nummer 13 van jaargang '60 vinden wij een stukje over klederdrachten, indianen (hoe zij werkelijk leven), de schilder Louis David, het toneelstuk *Zlote Rece* over leven en werken van de grote poolse beeldhouwer Wit Stwosz en dit alles op een manier, die noch hoogdravend noch neerbuigend is, nee, alles eenvoudig, rechtuit, ongedwongen, „unsophisticated".

Opmerkelijk is, dat zelfs in dit tijdschrift voor de jeugd de (vroegere) kulturele verwantschap tussen Polen en Frankrijk tot uiting komt: een gedichtje over Quatorze juillet, enige voorbeelden van humor in Frankrijk, de bij *Patrzymy na obrazy* (Wij kijken naar schilderijen) opgenomen reproduktie van Louis David's schilderij *Napoleon.*

Het is ronduit gezegd verwonderlijk, dat dit tijdschrift met zijn oplaag van 100.000 niet wordt ge-

bruikt om de jeugd voor het een of ander warm te maken, dat men met behulp ervan niet de jeugd ergens toe prest. Goed, wij kennen ook onze „neutrale" kinderblaadjes, doch zij hebben bijna alle een min of meer goed verdekte godsdienstige achtergrond, al was het maar in de vermijding van bepaalde uitspraken, van bepaalde voorstellingen en afbeeldingen.

Mijn persoonlijk bezwaar tegen *Plomyk* is, dat de realiteit wat al te opzettelijk buiten de deur wordt gehouden. Ik bedoel hiermede niet, dat men moet komen opdraven met *de* politiek, *de* economie, *de* historie, maar wel, dat de problematiek van het eigen bestaan wordt aangeroerd. Ik ben mij er terdege van bewust, dat zoiets gemakkelijker wordt gesteld dan uitgevoerd, wil men niet moraliserend worden. Over de genoemde dingen iets waardevols te brengen vereist een groot begrip van het kind-niet-puber, vooral waar het betreft zijn verlangens en maatstaven en ik veronderstel, dat in dit opzicht dat kind zelf de probleemsteller moet zijn. Nog een ander bezwaar van mijn zijde — maar dit geldt evenzeer voor nagenoeg alle tijdschriften in onze westerse wereld — is, dat de kinderen zelf te weinig aan het woord en tot handelen komen. Doch het is niet alleen in dit opzicht, dat wij, volwassenen, met de beste bedoelingen overigens, de zelfwerkzaamheid van het kind belemmeren. Als wij modern zijn, tonen wij dit door het kind bij ons achterop het paard te nemen, misschien zelf voorop, en als wij heel vooruitstrevend zijn, mag het kind de teugels vasthouden, met die verstande, dat onze grote, warme handen zich om de zijne klemmen: nee, nee, mijn kind, ik houd het paard in toom.

Mamusia is ziek. Dat komt ervan als je met blote voeten buiten rondloopt, terwijl de aarde koud en nat is van de vele regen. En nu het dan warm is, moet zij op bed liggen. Maar zij is van het slag, dat geen ziekte kent. Zij is het kind, dat stamt uit de tijd, dat tussen leven en dood de fase van het ziek zijn niet bestond. Zij wil niet hebben, dat de dokter komt. In haar ogen

is het roepen van de dokter hetzelfde als het roepen van de geestelijke: de dood moet op je schouder zitten voordat zij mogen verschijnen. En allerlei argumenten voert zij aan om uit bed te komen: de vliegen pesten mij — ik sla er tweehonderd dood — en de kippen moeten gevoerd, terwijl niemand anders dan ik het kan — ik voed de kippen — en ik lig alleen en heb het zo warm — en dan mag zij op de bank in de kamer liggen, maar blijven liggen, Mamusia — en nu zijn jullie op bezoek en kan ik geen goede gastvrouw zijn: Julka, geef hun koek, geef hun vruchtensap, slacht een kip, geef Schoonzoon zijn ei, i tak dalej, i tak dalej.

En zo komt de laatste dag van ons verblijf in Pieczyska. Het poolse afscheid is evenals het poolse welkom veel minder beheerst en ingetogen dan bij ons. Het is mij echter niet vreemd meer. Ik ben als een pool, die afscheid neemt, niet alleen uiterlijk, ik onderga dezelfde ontroering, ook al neem ik nog waar, dat mijn kinderen het een beetje genant vinden. Het afscheid beperkt zich niet tot de familie. Een flink deel van het dorp wordt erin betrokken. Wuivend en roepend trekken wij over de weg naar het station. Bijkans een karavaan van fietsen begeleidt ons.

De trein nadert. Wij stappen snel in. Dowidzenia, Pieczyska, dowidzenia i dziekuje.

„Umberto, alter Gauner!"

Mijn jongste dochter heeft in de laatste weken reeds meermalen verbaasd naar mij gekeken. Ditmaal doet zij het weer, wanneer Umberto en ik elkaar op italiaanse wijze omarmen. Hannover heeft hem nog steeds niet kunnen veranderen. Omdat ik van zijn moedertaal niet veel meer weet dan de vloeken en obsceniteiten, die ik tijdens de oorlog in Duitsland hoorde, voeren wij onze gesprekken in het duits. Deze taal klinkt uit zijn mond grappig, kinderlijk, is ontdaan van de starheid, de hoogmoed, het bevelende en het slaafse.

De drie dagen in het Duitsland van heden bevestigen, wat ik reeds vermoedde: zij zitten weer hoog te

paard en zij weten het. De rijkdom van produktie, het ekonomische wonder — op de graat beschouwd niet zo wonderlijk —, de rusteloosheid van dit land en dit volk, ik geef er geen Groschen voor. Ik kijk naar de snuiten en mis de glimlach, de eenvoud en het interesse voor wat zo belangrijk is voor de mens: de mens zelf. Maar ik moet eerlijkheidshalve vermelden, dat Hannover de stad is, waar ik tijdens de oorlog zovele maanden moest leven. De stad wekt vele pijnlijke herinneringen. En de goede, prettige, die de stad in mij oproept, zijn met weemoed geladen: waar zijn mijn tsjechische vrienden Josef en Antonin, waar zijn de polen en de poolse meisjes, waar de franse krijgsgevangenen, de italianen, de ukrajners? Het verleden sterft en met hem sterven de mensen, die ik niet weer zal zien.

Hans Sleutelaar

EEN ZWETSER EN DE SCHIM VAN PLATO

> „Two theories of poetry. Poetry as a magical means for inducing desirable emotions and repelling undesirable emotions in oneself and others, or Poetry as a game of knowledge, a bringing to consciousness, by naming them, of emotions and their hidden relationships. The first view was held by the Greeks, and is now held by MGM, Agit-Prop, and the collective public of the world. They are wrong."
>
> W. H. Auden

Weinig onderwerpen lenen zich zo goed tot ongebreideld zwetsen als de Poëzie, dat kan iedere krantelezer bevestigen. Maar opgepast: de ene zwetser is de andere niet. Gezwets kan minstens twee vormen aan-

nemen; die van *geleuter* (gekenmerkt door een wanverhouding tussen het gebruikte aantal woorden en wat zij moeten meedelen) en *gewauwel* (meestal het eerste gevolg van het spraakvermogen of de opheffing van het analfabetisme).

Het gezwets van Wim Gijsen n.a.v. de bloemlezing *Met andere woorden* in het vorige nummer van dit blad houdt hiertussen het midden.

't Eerste wat mij opviel in zijn opgewonden betoog is, dat hij van zijn lezers een zeldzame goedgelovigheid verwacht. In plaats van argumenten stelt hij bluf, in plaats van feiten insinuaties. Tegenover invektieven als „doodgewoon vies", „onbeholpen", „rimram", „bepaald banaal", „van suspect allooi", leugens, bedrog", staat niets dat zelfs maar de schijn heeft van een motivering. Daaraan en aan enkele verdraaide citaten, opvallende onnauwkeurigheden en een reeks enormiteiten kent men de raszwetser; — wat en waarover hij zwetst interesseert hem minder dan dat hij de kans krijgt om te zwetsen.

Om met de keuze van de gedichten te beginnen: die is z.i. al bij voorbaat veroordeeld om de simpele reden, dat de meeste bijdragen afkomstig zijn van medewerkers van het tijdschrift *Gard Sivik*. Hoe enkele „buitenstaanders" zich tot medewerking lieten „verleiden", zal, zo schrijft hij, „voorlopig wel een raadsel blijven"; dat anderen een ruimere literaire horizon bezitten dan hij gaat zijn voorstellingsvermogen blijkbaar te boven.

Het boerenslimmigheidje waarmee hij in dit verband vat tracht te krijgen op zijn lezers — argeloos, zolang ze zijn informaties niet hebben getoetst — is eenvoudig: nadat hij het boekje een pretentie heeft toegekend die het niet bezit, fulmineert hij erover dat de inhoud niet aan het doel beantwoordt. Nergens in de inleiding wordt echter beweerd dat de samenstellers een „overzicht van de beste jonge talenten na de vijftigers" of „het beste van een opgroeiende generatie" wilden voorleggen. Integendeel! Objektiviteit wordt expliciet als een ceremonie ontmaskerd en afgewezen. De selektie van veertien dichters uit een totaal van minstens 150 gebeurde aan de hand van drie welomschreven krite-

ria, die een vriendelijke, vage, vrijblijvende keuze onmogelijk maakten. In hoeverre deze bruikbaar en van toepassing zijn op de gedichten in het boekje en die welke niet werden opgenomen, gaat hij niet na. De voornaamste vraag die de kritikus van een bloemlezing heeft te beantwoorden, laat hij dus buiten beschouwing . . . Hij volstaat er mee een viertal strofen uit hun versverband te rukken en vier willekeurige regels als representatief voor een totale bijdrage te citeren. Wat hij daarover te blunderen heeft, blijft achter het adjektief „slecht" en een schamele poging tot spiritualiteit verborgen; duidelijk wordt wél, dat het nooit in zijn schedel is opgekomen dat onbeholpenheid een vorm van raffinement kan zijn en dat hij van Van Ostaijen (laat staan van diens voorbeeld Mallarmé, of die andere typografische knoeier E. E. Cummings) nooit 1 letter heeft begrepen.

Zijn kwade trouw en de minieme aandacht waarmee hij de verantwoording van de samenstellers heeft gelezen, blijken het duidelijkst uit zijn manier van interpreteren. Ter illustratie: „Het sukses van de vroege poëzie der vijftigers heeft altijd grotendeels berust op de miserabele kwaliteit van de direkt er aan voorafgaande poëzie en het lage niveau van de kritiek, in plaats van op begrip," luidt een zin uit het inleidende essay. Gijsen verzwetst dit tot: „(. . .) komen wij reeds op de tweede bladzijde aan de weet waaraan het sukses der vijftigers te danken is. Om precies (sic) te zijn aan de miserabele kwaliteit van de direct er aan voorafgaande poëzie." Elders geeft hij mij in de mond „er zijn andere manieren om aan onbehagen te ontsnappen"; dit betreft dan de zinsnede: „Aan zijn onbehagen ontsnappen kan hij (de dichter) niet, maar wel kan hij er iets mee beginnen: een gedicht schrijven."

Niet alleen leest deze zwetser slecht, zijn beperkte bevattingsvermogen verhindert hem bovendien het weinige dat tot zijn hersens doordringt, te begrijpen. Men vergelijke wat hij zwetst over autenticiteit en oprechtheid met wat daarover in M.a.w. wordt opgemerkt. 't Hier voor te kauwen lijkt mij verspilling van plaatsruimte en bovendien pas ik er voor een versie-

voor-de-eenvoudigen-van-geest te maken van een opstel dat n.b. voor de middlebrow werd geschreven.

Wat deed Gijsens gemoed zo vollopen? Ergerlijk essayistisch gestumper? Negatie van de fundamenteelste wetten van de ars poetica? Onwaarschijnlijk. Zo hij al poëziekritische bezwaren tegen de theorie en de gedichten in deze bloemlezing koestert, hij is in elk geval niet bij machte ze te formuleren. Gijsen werd bewogen door een tekort, niet van poëtische maar van *morele* aard. Nergens in het boekje ontmoette hij, naar zijn zeggen, rondborstige, ferme overtuiging, nergens een greintje idealisme of zelfs maar een bescheiden positief geluidje. Geen spoor van een protest b.v. tegen de Duitse Herbewapening! Niemand van deze dichters die vastberaden „ja!" zegt tegen het leven! Je reinste negativisten zijn het, wat drommel, *nihilisten,* dat zijn het!

Om dit aannemelijk te maken geeft hij een ontologisch lesje ten beste, waaruit blijkt dat hij op het Boeddhisme dezelfde borreltafel-kijk heeft als op het Nihilisme. Hij citeert een onbegrepen boutade van Paul Snoek, verklaart tot hun schande dat hij bij het protesteren op de trappen van het Min. van Defensie nooit één van de dichters in kwestie is tegengekomen en beschuldigt hen van „waterig saloncommunisme", alsof hij dagelijks bij hen over de vloer komt. Terloops haalt hij een zin van mijn hand uit een Maatstaf-artikel aan en kent daaraan een inhoud toe die ik er nooit in heb kunnen ontdekken en die, gezien de context, absurd is; en trekt ten slotte uit een passage in M.a.w., waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen autentieke poëzie en belijdenissen in versvorm een al even absurde ethische konklusie.

Deze zedelijke tirades onthullen niet alleen de domineesopvatting die hij er over poëzie op nahoudt, maar ook zijn zwetsersminachting voor dokumentatie. De dichters in M.a.w. houden er geen „ferme jongens, stoere knapen"-mentaliteit op na, nee. Dat heeft Gijsen inderdaad scherpzinnig ingezien. Maar wanneer hij de moeite had genomen te lezen wat bij voorbeeld Gils in *De Periscoop* (1-6-'59) en *Maatstaf* (6 jrg. 9-10)

Gysen, Vaandrager en Sleutelaar in datzelfde *Maatstaf*-nummer, Roggeman in de laatste twee jaargangen van het *Nieuwe Vlaams Tijdschrift,* Van Vrekhem in het Vlaamse *Podium* (14e jrg., 4) hebben geschreven over poëzie, de funktie van poëzie en wat daarbij zoal komt kijken; wanneer hij *Gard Sivik* eens ter hand had genomen, in plaats van het ongelezen te beschimpen, en notie had genomen van bijdragen daarin over zaken als de kwestie Algerije, het geval Pasternak, Kongo, het militarisme, het fenomeen Krupp, het atoomgevaar en van mijn polemiek met Ad. den Besten; en vooral: wanneer hij getracht had de poëzie in M.a.w. zonder oogkleppen als *poëzie* te lezen, dan zou hij er ongetwijfeld voor gewaakt hebben zich met dergelijke ongerijmde nonsens belachelijk te maken.

Tot zover de onnozele maar brave Wim Gijsen. Interessanter dan zijn ethische gemompel is het misverstand dat er achter schuilt, van de konsekwenties waarvan hij zich geen sekonde bewust zal zijn. Het is een misverstand dat sinds Plato voortwoekert en de gemoederen regelmatig in beweging brengt: poëzie moet „gezond" zijn, „juiste" opvattingen uitdragen, de „waarheid" vertellen, op straffe van immoreel of dekadent te zijn. Gijsen merkt op: „deze bundel bewijst voor een goed deel hoezeer „foute" poëzie ook slechte poëzie is." Hij beantwoordt daarmee de vraag of een gedicht slecht moet zijn, wanneer de visie er in of er achter „slecht" is, positief. Dat deden ook de rechters die Baudelaire veroordeelden. Dat deed ook de Filistijnse meute, die in '48 protesteerde tegen de bekroning met de Bollingen Award van Ezra Pound's *Pisan Cantos,* waarin hij het o.m. waagt de vlag van de V.S. te karakteriseren als „the bacon-rind banner" en Churchill als „a sputtering tank of nicotine and stale whisky".

Van een dergelijk standpunt naar een censuur gebaseerd op dogma's is maar een pas. Baudelaire, Pound, Pasternak, de geschiedenis herhaalt zich.

Komt poëzie dan uit de hemel vallen? Horen meningen en overtuigingen in de poëzie, de literatuur niet thuis? Allicht. De diepste overtuigingen (lees:

vooroordelen) bestaan in de poëzie naast verreikende intuïtieve kennis. Maar nooit zijn het de overtuigingen die poëzie tot poëzie maken, die bijzondere vorm van artikulatie. Eliot heeft n.a.v. Shakespeare eens opgemerkt dat een dichter van formaat, vertrekkend van inferieure filosofie, superieure poëzie kan schrijven. Arnold Hauser illustreert e.e.a. in zijn *The social history of art* met twee andere schoolvoorbeelden: „Dante's activism no more excludes a purely aesthetic interpretation of the Divine Comedy, than Flaubert's formalism a sociological explanation of Madame Bovary and the Education sentimentale." Autentieke poëzie weigert het kompromis om méér dan een willekeurige overtuiging, om meer dan waarvoor mensen als Gijsen zich menen in te zetten, die eigenbelang verslijten voor algemeen belang en geen argwaan kunnen opbrengen jegens hun eigen geweten. Die poëzie beplakt zwetser Gijsen met het etiket „l'art pour l'art", andermaal zonder te weten waarover hij het heeft. Het l'art pour l'art-ideaal — geboren uit romantisch verzet tegen het klassicisme — moet vooral gesitueerd worden in een tijd, dat de literatuur vrijwel algemeen aan (politieke) idealen ondergeschikt werd geacht. Hoe men er verder ook over wil denken, toen, omstreeks 1830, begon een gevecht om artistieke vrijheid dat vandaag meer dan ooit aktualiteit blijkt te bezitten. In dat gevecht gaat het allang niet meer om het l'art pour l'art kontra het engagement. Want daartussen liggen heden de resultaten van een eeuw moderne poëzie. Poëzie, die zich evenzeer van de werkelijkheid bewust is als van zichzelf. 'n Wonder dat die poëzie voor links én voor rechts verdacht is?

Wanda Maya

DE BOOM

De boom buigt zich, zwarte hanekam
over 't steen van
de binnenplaats.

De kat richt zich op, een kreet
scheurt rauw het
smetteloos laken-wit.

De maan komt traag, dekt het leven af
met een waaier
zilverstof.

DE RIVIER

De eeuwige rivier ademt
sombere ochtendnevel.

— Weemoed —

Onder de brug met het blanke beeld
drijft het hart van een verliefde vrouw
in een tabaksdoos heen.

— Liefde —

Tranen versluieren mijn blik;
de rivier verliest zich in de lucht,
de kaden zinken
in het niet.

— Vergetelheid —

EEN OUDE GOUDSMID

In de klepel van een klok
klopt het hart van de balans
waar zich zonder einde meten
de diepe safieren van de zee
met de schittering van de zon

In de klepel van een klok
wiegt een palm zijn blaren
naar de witte manestralen
naar de ebbenzwarte golven
gedekt op de horizon

In de klepel van een klok
slingert het ivoor
van de grote olifant
gehouwen uit wijsheid en dromen
uit de tijd dat de wereld begon

In de klepel van een klok
spiegelen de borsten
en de staart van de sirene
van haar ogen het smaragd
in een golf verdronken

In de klepel van een klok
knikkebolt het hoofd
van de oude moede goudsmid
uit verstomde handen rollen
de juwelen — hij dommelt in

DE WEERHAAN

In de smalle straten van een sombere stad
schoof de schaduw der huizen onder de ramen langs
en verstijfde plots tot een grillige schim

Op de torenspits van de witte kerk
kraaide de haan
zijn knarsende vleugels ten hemel stuwend

— te zwaar —
hij sprong neer in de straten
sloeg met zijn snavel op de donkere luiken

De weerhaan
wekte zo
— de mensen — de vogels — de kruiden

(vertaling: H. P. Plantenga)

Noot

Uit de bundel **Etappe,** te verschijnen bij uitgeverij De Beuk.

Wanda Maya is van poolse origine. Zij nam van 1939 af deel aan het ondergronds verzet tegen de duitse bezetting. Werd gevangen genomen en vestigde zich na de bevrijding te Parijs. Ontving aldaar een toneel-opleiding en speelde vervolgens bij enkele gezelschappen. Treedt momenteel nog alleen op voor radio en t.v. en in films.

Tekeningen van haar hand werden tentoongesteld in Cabris, Lille, Parijs en New York.

Debuteerde als dichteres met een bundel verzetspoëzie, getiteld **Po cisze, wolnosci** (Stilte der Vrijheid) in de illegale poolse pers. Haar franse verzen werden nog niet eerder gepubliceerd. Van haar proza werden verscheidene korte stukken door haarzelf voor de radio voorgedragen, zoals **Au seuil de la nuit.** Het verhaal **Je porte en moi les âmes des bêtes mortes** ging voor het eerst in een nederlandse vertaling voor de radio en wel in een voordracht door Ellen Vogel voor de AVRO in 1959.

Cornelia Brinkman

DE BEKERING

Een brief anno 1942

Beste Rob en Anke,

Die episode waarover ik onlangs beloofde jullie een relaas te sturen, begon zeven jaar geleden met een droom.

Ik stond bij de deur in de huiskamer van mijn ouderlijk huis; het vertrek was groter dan in werkelijkheid. In een mij onbekende ouderwetse leunstoel bij de haard zat een oude vrouw. Met haar linkerhand schoof zij langzaam een vergrootglas over de kolom doodsberichten van het plaatselijke dagblad, precies zoals mijn grootmoeder dat placht te doen, met wie zij overigens geen gelijkenis vertoonde. Haar rechterarm lag krachteloos en verdord op de brede leuning. Haar lippen prevelden eentonig.

De kamerdeur ging open en één voor één kwamen mijn broers en zusters binnen, groot en klein dooreen; alle negen gaven zij de vrouw een hand, waarbij zij haar als „grootmoeder" aanspraken, en zij namen plaats aan de gedekte tafel. Zelf stond ik nog bij de deur. Plotseling werd deze opnieuw geopend en verbaasd keek ik naar degene die nu binnenkwam. Het was Johan Lensinck van Woerden, die in dat jaar evenals jullie en ik in de zesde klas van het gemeentelijke gymnasium in D. zat, en die op school algemeen „Lens" genoemd werd. Zonder naar links of rechts te zien stapte hij zelfbewust naar de tafel en ging aanzitten.

„Waarom groet hij haar niet," dacht ik gebelgd, „het is toch zijn grootmoeder evengoed, hij is er zeker te verwaand voor."

Na een hiaat in de droom vond ik mezelf tussen de anderen aan tafel zitten. We aten een mager soepje, zoals er in die tijd dikwijls bij ons op tafel kwam en dat zijn smaak voornamelijk ontleende aan Maggi-

blokjes. Lens at aarzelend en met merkbare tegenzin; toen de meeste borden leeg waren, stond het zijne nog halfvol. Mijn vader, die ik tevoren nog niet had opgemerkt, ging naar het dressoir en spande zich tevergeefs in, een nieuwe Maggi-bus te openen. Het was een kolossaal ding en had meer weg van een benzinetank.

„Hier moet je niet zo gering over denken," zei mijn vader tegen Lens, „deze bus is héél duur geweest." Een vaag gevoel van deernis bekroop me. Want hier sprak niet de burgerman, die zijn bezittingen beoordeeld wilde zien naar hun geldswaarde, maar de vader, de koning der kinderen, de organisator der goedkope gezinsvreugden, die een trieste poging deed, zijn goede bedoeling een miskenning te besparen.

Lens stond op. „Ja, dát is geloof ik wel goed spul. Laat ík maar eens proberen of ik hem kan openkrijgen."

Terwijl hii er mee bezig was, stond hij dicht in mijn buurt. Fluisterend maar dringend riep ik: „Lens!"

Hij keek op.

„Lens! Je moet je niet zo als een jongehéér aanstellen!" (Waarachtig, in mijn droom zei ik duidelijk *jongehéér).*

Een van mijn zusters mompelde instemmend, waarover ik mij, hoe inconsequent ook, hevig ergerde. Lens kwam naderbij, legde zijn hand op mijn hoofd en zei: „Goed zo, Nettie, zo mag ik het horen." Ik trok mijn hoofd niet terug, maar sloot even mijn ogen. Toen ik ze weer opende, was ik wakker.

Enkele dagen hielden mijn gedachten zich verwonderd met die droom bezig. Lens was wel de laatste over wie ik ooit verwacht had te zullen dromen. Op het gymnasium had ik altijd een afgezonderd bestaantje geleid. Ik was er indertijd beland, doordat mijn vader — een man van onmiskenbare capaciteiten, maar zelf op zijn elfde jaar van school genomen en in een fabriek geplaatst — in zijn carrière voortdurend gehandicapt werd door gebrek aan opleiding, waaronder hij zozeer leed, dat hij zich voor zijn kinderen strikt aan de adviezen van onze hoofdonderwijzer hield. Omdat het stadje echter geen christelijk gymnasium rijk was, had

hij mij met een enigszins slecht geweten losgelaten op deze neutrale instelling, waar de toon werd aangegeven door het kroost van liberale, welgestelde academici en industriëlen. Na moeilijke beginjaren had ik mij gaandeweg geschikt in mijn lot, ik wist het zo langzamerhand wel: men vroeg zich met verwondering af, hoe Nettie Hartkamp hier verzeild geraakt was, zozeer viel ik tussen de anderen uit de toon: links, verlegen en thuishorend in een zwaar-orthodox-protestants milieu. Zo wist bijvoorbeeld de hele school, dat mijn vader in de gemeenteraad het kermisverbod er doorgejaagd had. (Dat ik zelf dit verbod evenzeer betreurde als mijn medescholieren, wisten zij niet, want die wetenschap gunde ik hun niet). Bij de meisjes had ik mij nooit kunnen aansluiten; enerzijds had ik de eerste jaren te veel staaltjes gekregen van hun openlijke of slinkse spot, omdat geldgebrek mij belette mee te doen aan hun pretjes als fietsen, zwemmen, tennissen, „uitgaan" en wat dies meer zij, anderzijds wekte een eveneens wel voorkomende beschermende minzaamheid alleen maar wantrouwen en wrevel bij mij op. (Mijn zusjes, zelf op een christelijke mulo of kweekschool onder haars gelijken terechtgekomen, hadden van dergelijke verhoudingen niet de minste notie en ik had liever mezelf de tong afgebeten dan me er bij hen over te beklagen). De jongens beperkten zich tot het vragen van inlichtingen over het huiswerk, en wat betreft degenen die pal achter me zaten, het over mijn schouder heen overschrijven van proefwerken, waartoe ik opzettelijk wat scheef voor mijn werk ging zitten met de lichte voldoening niet geheel overbodig te blijken. Als een van hen nauwer contact met mij gezocht had, zou ik waarschijnlijk, mij maar al te zeer bewust van de niet te negéren afstand tussen mij en hen, nog dieper in mijn schulp gekropen zijn. En tegenover Lens, de intelligentste en meest belezene van hen, bovendien van adel, zou ik me wel het meest hulpeloze gevoeld hebben.

Ik trachtte na te gaan hoe de gedachte aan Lens mijn onderbewustzijn kon zijn binnengedrongen en waarom de droom — o absurd détail — mijn groot-

moeder vereenzelvigd had met de zijne. De enige rol die hij tot dusver in mijn leven gespeeld had, bestond daaruit, dat hij een paar maanden voordien met mij van plaats had moeten verwisselen. In het begin van de cursus zat hij namelijk op een der achterste banken, ik op een der voorste. Toen echter een der leraren tastbare bewijzen gevonden had dat Lens bij Livius-proefwerken gebruik maakte van vertalingen, handig verborgen onder het tafelblad, moest hij verhuizen. „Het spijt me, Lensinck," had onze klassevoogd Van Yperen gezegd, die zijns ondanks als voltrekker van het vonnis moest optreden, „het spijt me dat er in de zesde klas nog zo'n maatregel genomen moet worden, maar je hebt het er naar gemaakt."

Lens had hem ironisch toegeglimlacht, had zijn hebben en houden bijeengezocht en was naar mijn bank gegaan. Ik stond al klaar, met een gezicht waarop niets te lezen was, maar inwendig machteloos gegriefd over dit braafheids-certificaat en voelend hoe de hoon mij van alle kanten doorboorde. Niet hij was de gestrafte, maar ik.

Maar ik herinner mij ook hoe ik, eenmaal geïnstalleerd in mijn nieuwe bank, plotseling mijn stemming voelde omslaan. Met heimelijk plezier bedacht ik, dat Lens vroeg of laat het vierregelige rijmpje zou lezen, dat ik op mijn vorige bank eens had opgeschreven, dicht bij de inktpot. Het was geen eigen maaksel, maar een naïeve samenflansing van regels uit verschillende liedjes of gedichten waarvan ik zelf de herkomst niet wist:

Ich fühl' mich heut' so trübe,
Ich trage's nicht länger mehr:
Wo früher die Welt am schönsten war,
Da ist sie nun öde und leer.

Mijn droom maakte de gedachte hieraan weer levendig, en van toen af ging ik meer op Lens letten, en wel in die mate, dat ik alles wat op hem betrekking had, bewust ging onthouden. Ik probeerde zijn doen en laten na te gaan, ik trachtte zo veel mogelijk op te vangen van zijn woorden gericht tot vrienden of leraren, ik combineerde die en trok conclusies; uitlatingen die

ik niet of maar half begreep, prentte ik in mijn geheugen en ik rustte niet, voor ik de betekenis ervan achterhaald had. Vooral onder Paré's uren Nederlands, waarin we zo gemakkelijk afdwaalden naar gebieden die met de letterkunde nog maar zeer zijdelings te maken hadden, maakte hij allerlei onverwachte opmerkingen. Hij toonde zich dan een scepticus, een fantast, een romanticus, een rebel. Traditie, gangbare moraal, etiquette, opvoeding, regeringsbeleid, niets ontkwam aan zijn vlijmende critiek en zijn ironie. Hij scheen er behagen in te scheppen de brave, gemoedelijke, nuchtere Paré, door hem als representant der versleten waarden beschouwd, in het harnas te jagen en vond in de klas steeds felle voor- en tegenstanders. 's Avonds schreef ik op wat ik ervan onthouden had of wat ik voorlopig in telegramstijl op randen van boek of schrift gekrabbeld had. Ik voegde er dan eigen commentaar aan toe en fantaseerde gesprekken met hem, die ik in werkelijkheid nooit zou aandurven.

Om zijn uiterlijk bleek hij zich weinig te bekommeren; ik zie nog zijn lichte regenjas, waarvan maandenlang de voering er van achteren in flarden uithing. Bij vlagen verscheen hij 's morgens slaperig en ongewassen op school, doordat hij de hele nacht had zitten lezen of bij maanlicht langs het strand of door de duinen was gaan zwerven. De adellijke titel liet hem siberisch en werd nooit door hem gebruikt. Zijn ouders waren gescheiden toen hij twaalf jaar was; sindsdien woonde hij bij zijn vader, die een geziene figuur was op de plaatselijke notabelensociëteit en zich het liefst onledig hield met schaakbord en wijnglas. Behalve een voorwerp van milde ironie was zijn vader lucht voor hem.

Een week of zes na mijn droom, op een middag vlak na de pauze, hoorde ik hem opeens mijn naam roepen. Verschrikt keek ik op.

„Zeg Nettie, heb jij dat hier op de bank geschreven, bij de inktpot?" vroeg hij.

„Ja," zei ik.

„Ahá." Lachend trok hij zijn wenkbrauwen op. Een paar meisjes keken onthutst van mij naar hem en terug — de combinatie, al gold het een simpele woorden-

wisseling als deze, was àl te gek. Oosterwey kwam binnen en Lens draaide zich weer naar voren.

Hij heeft het gelezen, doorflitste me, hij heeft het gelezen. Wat zal hij gedacht hebben, fantaseer maar, hij zal het gelezen hebben en hij zal zachtjes hebben gevloekt: „Wíe in godsnaam lijdt er hier aan Weltschmerz behalve ikzelf? Neem links van me Agnes de Groot, die degelijke doktersdochter, gezellig en evenwichtig, hèt type van de toekomstige vrijzinnig-christelijke theetante; neem achter me Piet Zoomers, dat zelfverzekerde hoofdonderwijzerszoontje, streberisch en opgeblazen, hèt type van de toekomstige zakenprol of kleinestadsburgemeester . . . Die twee zijn alvast uitgeschakeld. Raken trouwens nooit mijn bank aan . . . Mijn bank . . ."

Maar de bekende vermaning „Fräulein Hartkamp, kehren Sie zurück!" waarmee Oosterwey, over zijn lorgnet heenkijkend, mij tot de werkelijkheid placht terug te roepen, deed me beseffen dat intussen de Duitse les begonnen was.

Kort daarna besprak Paré een opstel van mij in de klas, en na afloop vroeg Lens mij of hij het lezen mocht. Het schrift waarin het stond, hield hij een dag of tien bij zich, en de gedachte dat hij ook de rest eruit lezen zou, agiteerde me meer dan ik mezelf bekennen wilde.

Mijn aandacht voor hem begon intussen ook andere gevolgen te krijgen. Jullie zult je herinneren onlangs zelf eens min of meer verontschuldigend te hebben gememoreerd, dat ik op school „in een reuk van christelijke heiligheid" stond. Weliswaar was dit het gevolg geweest van mijn zoëven vermelde puriteinse kom-af en van mijn schuwe ingetogenheid — twee onvergeeflijkheden voor leerlingen van een neutraal gymnasium — maar met dit alles had Christus weinig te maken gehad. Alleen was het mij geleerde geloof een compensatie geweest voor mijn minderwaardigheidsgevoel. „Ze mogen dan vlotter, rijker en getapter zijn dan ik, zíj komen na de dood van een koude kermis thuis en wie het laatst lacht, lacht het best," moet ongeveer mijn gedachtengang geweest zijn. Rancuneuzer kon het niet.

Maar deze ongezonde gevoelens hielpen me door moeilijkheden heen, waartegen ik anders niet opgewassen zou zijn geweest. Met andere woorden, het denkbeeld dat de grens tussen mijn wereld en de hunne tevens de grens was tussen de toekomstige gelukzaligen en de dito verworpenen, was mijn enige steun.

Maar nu deed zich een netelig probleem voor. Lens was een „ongelovige", maar alles in mij begon er zich tegen te verzetten ook hem tot die schare verdoemden te rekenen, waarheen ik zoveel anderen maar al te graag had leren verwijzen. Voor het eerst klemde ik mijn lippen op elkaar, toen in de kerk de eerste verzen van Psalm 68 gezongen werden. Ik zie jullie al glimlachen, maar het was mij de dodelijkste ernst, en in mijn dagboek van die tijd vind ik stemmingen van radeloosheid met grote, wilde, door tranen gevlekte letters op papier gegooid. Ik vroeg me af of het zíjn schuld was dat hij niet in godsdienst was opgevoed en dat hij, sinds de scheiding van zijn ouders vrijwel aan zichzelf overgelaten, zelfstandiger was dan zijn leeftijdgenoten en cynischer dan menig oudere. Toen het mij dan ook op zekere dag opviel, dat Lens met kapitale potloodletters iets op de verticale rand van zijn lessenaar geschreven had (de letters glommen in het binnenvallende zonlicht) en ik na schooltijd op onderzoek gegaan, te lezen kreeg INDOCTI COELUM RAPIUNT, was de maat vol. Doelbewust nam ik me voor, een poging te doen om hem te bekeren, anders gezegd: om hem naar mijn zijde van de grenslijn te halen. Ik vatte dit op als een mij van hogerhand aangewezen taak: *de plaatsverwisseling en de droom hadden een bedoeling gehad,* en geestdriftig begon ik tijd en nachtrust er aan te geven om een apologie'tje samen te stellen van het christelijke geloof (althans: van hetgeen ik daarvoor had leren aanzien). Ik hoopte dat hij, nu mijn opstellen de weg gebaand hadden, ook dit met belangstelling zou lezen, ja in gedachten zag ik hem al in de kerk, met aandacht luisterend naar de blijde boodschap, die eerst dàn ook voor mij een blijde zou kunnen zijn. Wat ik ooit aan apostolische ijver bezat, heb ik in die dagen verbruikt.

Achteraf besef ik, dat ik onbewust met die apologie ook mezelf wilde overtuigen, want langzaam maar zeker groeide een twijfel aan al wat ik zelf op papier zette. Ik ging vermoeden, dat ook wanneer mijn poging om hem te annexeren zou mislukken, ik geen geloof meer zou kunnen hechten aan het lot hem in dat geval toegedacht door de kerkelijke dogma's. Aldus werd het fundament van de mij met de paplepel ingegoten en op catechisatie opgedreunde geloofsleer aangetast, en het duurde dan ook niet lang of het hele bouwsel lag voor mijn ogen in puin. Alleen theoretisch liet ik de mogelijkheid open voor hun „gelijk", maar dit had nu uitsluitend tot gevolg, dat ik er van afzag ooit mijn intree te doen in een hemel, waarvan de toegang aan niet met geloof bedeelden ontzegd werd. Had het Opperwezen, zo het bestond, inderdaad met de mensheid de plannen die de orthodoxe Bijbelverklaarders hem toeschreven, dan kon en mocht ik niet anders meer, dan tegen een dergelijk machtsmisbruik neen zeggen en mij solidair verklaren met de objecten der „verwerping". Een verklaring die alleen zwijgend gedaan werd, want over de vraagstukken die mij bezighielden sprak ik met niemand, en ook jullie maak ik het met deze schematische uiteenzetting natuurlijk maar ten dele duidelijk. Wat er uit overbleef, was het verpletterende besef, dat de „grenslijn", eertijds mijn houvast en mijn zelfbehoud, niet meer bestond, nooit bestaan had. Tegenover de aardse privileges der anderen kon ik geen hemelse compensaties meer stellen.

Daar stond ik dus, in een wereld waarin ik me opnieuw had te oriënteren en waarin ik in het reine moest zien te komen met wat zich nu aan mij openbaarde als evidente onbillijkheid, want geluk en ellende bleken op de meest raadselachtige wijze verdeeld, en de hoop eenmaal de rollen te zien omgekeerd, had voor mij haar grond verloren. Zo ging ik het als de natuurlijke plicht der bevoorrechten zien, zelf naar een rechtvaardig evenwicht te streven. Een der uitvloeisels van dit laatste was, dat ik opeens roeping meende te voelen om op mijn manier de „lijdende mensheid" te

hulp te komen en met het plan voor de dag kwam, verpleegster te worden.

Intussen was Lens, die na die eerste keer ieder opstel van mij gelezen had, na het eindexamen begonnen mij stapels boeken te lenen. (Ik zie hem nog die eerste keer ons tuinhek binnenkomen, om mij met een voor hem ongewone schuchterheid Dostojewsky's *Herinneringen uit het ondergrondse* aan te bieden!) Om mijn verpleegstersplan lachte hij me zachtjes uit en hij voorspelde me niet alleen dat ik er niet bij blijven zou, maar hij raadde me ook dringend aan, dit heilloze plan te laten varen en alles op haren en snaren te zetten om evenals hijzelf te gaan studeren en wat plezier te maken.

Ik zal jullie niet vermoeien met onze, nog bijna woordelijk in mijn geheugen gegrifte, gesprekken over geloof, medelijden, zelfverwerkelijking, sociale rechtvaardigheid, conflicten tussen ouden en jongeren en last not least de literatuur. Voor die gesprekken was zijn kamer de aangewezen plaats; kwam hij bij mij, dan moest ik hem te woord staan in onze smalle vestibule, waar we tegen de gekalkte muren geleund stonden, herhaaldelijk voor passerenden opzij moesten gaan en elkaar na afloop de witkalk van de rug klopten: als lid van een omvangrijk gezin had ik uiteraard geen eigen kamer en de huiskamer was altijd bezet.

Van mijn kant ging het praten meestal stroef en aarzelend, ik was het niet gewend; van zijn kant des te vlotter. En dan snuffelde hij weer eens in zijn boekenkast, die dank zij zijn overvloedige zakgeld uitpuilde, en gooide nieuwe lectuur voor mij op tafel. „Hier, nog een paar Dostojewsky's, Schopenhauer, Edgar Poe, Oscar Wilde, Valéry Larbaud, Hermann Hesse drie stuks, die moet je allemaal lezen, kun je ze nog bergen?" Met een volgepropte tas ging ik dan in de avond langs de stille grachten naar huis terug. Ik kan daar niet meer lopen zonder de druk van die schooltas tegen mijn heup te voelen.

Die boeken verslond ik, en bij gebrek aan geld om ze zelf aan te schaffen, vulde ik schrift na schrift met citaten.

Soms gebeurde het, dat we, in zijn kamer in een

zwaarwichtig gesprek gewikkeld, plotseling langs de gracht een melodie hoorden. Dan zwegen we onmiddellijk, en uit het raam leunend luisterden we naar het piano-orgeltje van de oude Italiaan Magiano, met wie Lens dikke vrienden was en die al draaiend vrolijke maar onbegrijpelijke radde volzinnen naar boven riep, terwijl zijn kittige grijze vrouwtje de geldstukken die we naar beneden gooiden, feilloos opving in haar tamboerijn. Het intense genieten van dit zorgeloze plezier verwarde me en stelde me voor nieuwe vraagstukken. Hoe lang kon dit nog duren.

Het is jullie bekend, dat Lens naar A. vertrok als student, ik naar Z. als leerling-verpleegster. Over die ziekenhuistijd kan ik kort zijn. De on-gerichte mensenliefde, nodig voor een dergelijk beroep, kan men zich niet aanschaffen, als een artikel dat men mooi of noodzakelijk vindt, of uit protest tegen de wantoestanden in een gewraakt wereldbestel. Ik ontdekte, dat ik om van mensen te houden eerst hun innerlijk moest kennen, en hoe was dit mogelijk waar de betrokkenen zo gauw weer uit mijn gezichtsveld verdwenen? Wildvreemden bleven het. Ik was voor de patiënten niets minder vriendelijk dan mijn collega's, maar het grote verschil was, dat het hun geen moeite scheen te kosten, terwijl het van mij een ononderbroken inspanning vergde. Steeds drukte mij het gevoel, een eindeloos toneelspel op te voeren. Bovendien keurde de directrice, hoewel tevreden over mijn werk, het pertinent af, dat ik er in mijn vrije tijd de voorkeur aan gaf naar mijn kamer te gaan, in plaats van „gezellig mee te doen" in de conversatiezaal vol pratende en breiende verpleegsters. Met tegenzin ging ik mij naar haar wensen schikken; ook 's avonds mocht nu het scherm nog niet vallen. Maar eenmaal in bed, trok ik de lamp naar mij toe, omfloerste deze, en in een nauwe lichtspleet die op de gang niet gezien mocht worden (de huisregel luidde: elf uur lichten uit) las ik Nietzsche's *Zarathustra. — Das Dist heilig gesprochen und noch nicht das Ich: so drängt sich der Mensch hin zum Nächsten.*

En je begrijpt, als deze „Nächste" dan zo vaak een

klassepatiënt bleek, vol zelfbeklag en pretenties . .
De verkwikkende humor, die doorgaans de toon aangaf op de derde-klasse-ziekenzalen, bracht me wel eens in de verleiding, alles luchtiger op te vatten, maar tenslotte zag ik in, het spel niet eindeloos te kunnen voortzetten. Na een half jaar vertrok ik.

Nu was ik dus weer in D. terug, en jullie weten dat ik vervolgens aan de universiteit van L. ging studeren. Mijn voornaamste drijfveer was: Lens zou me hierin wel gelijk geven. Jullie weten ook, dat ik niet tot de kerk terugkeerde en dat ik er ook nooit naar terugverlangde. (Juist daardoor heb ik sindsdien enig begrip kunnen krijgen van de grootheid van Jezus van Nazareth, maar daarover misschien een andere keer).
Omdat ik genoodzaakt was in D. te blijven wonen en zelfs zo veel mogelijk met de fiets het reisgeld uit te sparen, stond ik buiten het zogenaamde „volle studentenleven". De tijd die anderen aan liefhebberijen of aan algemene vorming konden besteden, had ik hard nodig om in de universiteitsbibliotheek het ene uittreksel na het andere te maken, omdat de meeste studieboeken te duur voor mij waren. Deze afzondering betreurde ik volstrekt niet: jaren geleden begonnen van de nood een deugd te maken, was ik van de eenzaamheid gaan houden, ik voelde niet de minste behoefte me bij die volle-levers aan te sluiten. Omgang had ik alleen met wie bij toeval mijn weg kruiste, zoals jullie beiden, die af en toe vanuit jullie dorp een deel van de weg meefietsten, en een paar mensen die ik geregeld in de bibliotheek ontmoette. Trouwens, mijn concentratie en energie werden nu voor een groot deel opgeeist door conflicten met thuis, waarvan de oorzaak jullie duidelijk zal zijn en waarvan ik jullie de afschildering zal besparen.
De zeldzame keren dat ik Lens nog sprak, bleek hij enthousiast over het leven in A.; hij studeerde dan ook weinig, roeide veel, ging geregeld uit en smeet met zijn geld. Na zijn geruchtmakende poging om dienst te nemen bij het Vreemdelingenlegioen (zijn vader, voor één keer verschrikt opgesprongen van achter zijn

schaakbord en zijn wijnglas, haalde hem op het nippertje uit Marseille terug), kwam ik hem op een avond in D. tegen, we raakten aan de praat en terloops vroeg ik hem, wat voor een „schooljongenspathos" hem tot dat Franse avontuur gedreven had. Hij scheen die uitdrukking, die ik zelf achteraf verwierp als „ouwewijvig en naïef tegelijk", nogal amusant te vinden en stelde voor, samen ergens een kopje koffie te gaan drinken en wat te praten. Toen de café's gesloten bleken, beloofde hij, mij de volgende dag weer eens te komen opzoeken. Ik verheugde mij er uitzinnig op, maar de volgende dag gingen de uren voorbij zonder dat hij verscheen. Had hij zich de vestibule herinnerd? Of wilde hij het mysterie van zijn drang naar de Afrikaanse woestijngarnizoenen maar liever niet uit de doeken doen? Of was hij de afspraak eenvoudig vergeten? Ik zal het nooit weten.

Het verdriet erover trachtte ik te begraven onder mijn studie; met niemand kon ik erover praten. Gevoelens van verwijt kwamen geen moment in me op, ja zo nodig zou ik tegenover iedereen zijn gedrag hebben verklaard en verdedigd.

Na mijn candidaats pakte ik een baantje aan in L., en zodra ik het me maar enigszins kon veroorloven, betrok ik er een huurkamertje, — de kamer waar jullie mij laatst tot mijn verrassing kwamen opzoeken en waar het gesprek ontstond dat tot deze brief leidde.

En ja, nu zou ik uitverteld zijn, als ik niet juist een paar weken geleden een levensteken van Lens in mijn brievenbus gevonden had. Hij vroeg mij hoe ik het maakte, en of ik zin had eens naar A. te komen. Ik ben gegaan, in een zelfgemaakte jurk, op klepperende houten oorlogssandalen. Ik heb hem dus ontmoet en ik heb hem gesproken. Ik heb Jonkheer Johan Lensinck van Woerden gesproken, om te merken dat „Lens" niet meer bestaat. Jhr. Lensinck van Woerden bewoont een smaakvol appartement van alle comfort voorzien; zijn hospita ziet serviel tegen hem op. Hij staat met beide benen op de grond. Hij studeert met grote ijver en boven zijn schoorsteenmantel hangt het Wilhelmus. Zijn

boeken van vroeger heeft hij van de hand gedaan. We hebben oppervlakkig-geanimeerd zitten praten, ook over de schooltijd, waarvan hij zich nog maar weinig bleek te herinneren. „Ik moet wel een rare vent geweest zijn", zei hij. Misschien interesseert jullie ook het humorvolle feit — de werkelijkheid kan onwaarschijnlijker zijn dan de fantasie — dat hij verloofd bleek te zijn met een verpleegster, zij het dan een van-goeden-huize. (Hij stond er wel perplex van, dat ik hiervan nog niet op de hoogte bleek). In de loop van de middag verscheen ook zij; gedrieën gingen we in de stad eten. Bij het afscheid vroegen zij mij met vriendelijke aandrang, nog eens gauw terug te komen; met een opgewekt gezicht stemde ik toe.

Lens, de rebel, de dromer, de cynicus, de fantast, is gestorven. Eénmaal zul je de naam Jhr. J. C. Lensinck van Woerden lezen onder de benoemingen van gewichtige functionarissen in ons vaderland. Zijn zoon zal hij, de traditie indachtig, vernoemen naar wijlen zijn vader: Frederick, met ck.

Wie zal betwijfelen dat ik me over deze bekering in een benarde tijd als de onze verheug? Maar jullie hoef ik niet te zeggen, dat ik voor het eerst van mijn leven een belofte niet zal nakomen — al blijft de mogelijkheid bestaan, dat zelfs jullie je in de reden daarvan zult vergissen.

Nettie.

Lizzy Sara May

VOORDAT EN NADIEN

Op ratten lopend
als op pantoffels
parade zei iemand en
je mag raden hoeveel maal
een mitrailleur kan worden
afgeschoten

ik telde de doden
het waren er vele
maar liever speel ik met
kinderen ze staan op hun hoofd
en bekijken de wereld van
de onderkant

paradijs zei iemand
alles heeft zijn oorsprong
in de gestrekte daad

maar hoe was de daad
voor het begin der wereld
vroeg ik
nergens staat geschreven
hoe adam tevoren was
zette het strekken naar de
verboden vrucht zich voort
in zijn geslacht

kijk zei iemand
je loopt op ratten
als op pantoffels en een
mitrailleur strekt zich
sinds de eerste steenworp

Fr. de Jong Edz.

DEMOCRATIE EN STAKING

Er zullen er wel niet veel meer zijn, van die oude socialisten: die met het revolutionaire hart en het parlementaire stembiljet. Soms placht in de na-oorlogse jaren een enkeling van hen op de eerste mei naar Vlaanderen te reizen om te zien „hoe het vroeger bij ons was" en zijn bovengemelde hart met vurig rood te sterken.

De kloof is in de loop van de jaren eerder groter dan kleiner geworden: het verschil in sociaal klimaat tussen „Noord" en „Zuid". — Als al het hart van het NVV goed is voor een halve ton, wordt dat omkleed met argumenten van tactisch politieke aard: het geldt de invloed der extremisten te weren. Garantie wordt gegeven, dat een politieke staking als die welke het Belgisch socialistisch vakverbond en de Belgische Socialistische Partij hebben opgezet niet passen in het Nederlandse kader — neen, meer nog: niet passen in een democratisch bestel. Ieder heeft er toch zijn rechten — wat brengt opstandigheid anders dan scha?

Bij een beschouwing van de Belgische staking dienen uiteraard de Belgische omstandigheden mee te spreken; bij het benaderen van het probleem democratie en staking, dat van de Hollandse veroordeling der Belgische gebeurtenissen de algemene achtergrond vormt, dient echter het karakter van de democratie in meer algemene zin betrokken te worden. Een enkele verwijzing naar Nederlandse toestanden en praktijken is wellicht daarbij dienstbaar.

De dynamiek der democratie.

Met een geheel reeksje andere zaken heeft de democratie gemeen, dat men haar zowel statisch als dynamisch kan beschouwen, men kan ook zeggen: als ideale toestand dan wel als historisch proces. Beide zijn te verbinden wanneer dat proces gezien wordt als gaande in de richting van dat ideaal; dat levert een typische

„Whig-interpretation" op, die wij alleen menen te kunnen hanteren, indien het „gaan naar" vervangen wordt door een „streven naar". In de praktijk blijkt echter, dat deze *richting*-aanduiding ook al niet met de huidige cultuuropvattingen strookt, en men simpelweg de democratie als begrip redt, door het *bestaande* als zodanig te definiëren. Het is te begrijpen, dat iedere verandering van dat bestaande dan licht als een aanval op de democratie is op te vatten.

Wie echter op het dynamische element de nadruk legt, zal niet alleen bereid zijn tot een minder conservatieve interpretatie, doch evenzeer juist aan een typisch democratische eis voldoen. Hij zal nl. mee willen denken in de ontwikkelingen, welke in staat en maatschappij optreden — hij zal de wisseling der situaties trachten te peilen en daardoor de eerste voorwaarde waar maken voor het richten van die ontwikkeling, of althans van het critisch begeleiden van wie haar richten. Zo zal hij kunnen voldoen aan het primaire element uit elke benadering van het begrip democratie: dat van de burger, die meetelt.

In hoeverre telt die burger inderdaad mee in het huidige bestel? In hoeverre leeft hij in een wereld, waarin ondemocratische krachten de volheid van zijn deelnemerschap, die tevens de volheid van zijn persoonlijke ontplooiing zijn, belemmeren? Wie de democratie puur als een (parlementaire) regeringsvorm ziet, moet die wereld wel heel klein blijken.

Wij willen ons enerzijds beperken in deze beschouwing — en wel tot het Westen, en anderzijds willen wij ons blikveld verruimen door niet op het staatsrechtelijke alleen te letten. Immers juist buiten het direct verband van de staatsorganisatie doen zich de complicaties voor — wat nog niet wil zeggen buiten het terrein van de staatsmacht. Het gaat bij de Belgische eenheidswet, het ging bij de metaal-cao in Nederland om sociaal-economische problemen, die niet of slechts gedeeltelijk via eigen organen in het democratisch staatsbestel hun plaats hebben. In zekere zin is in België de parlementaire democratie meer onvervalst aanwezig dan in Nederland, dat immers met SER en PBO

in een moderner, meer be-orgaan-iseerd stadium verkeert. Een stadium ook van een veel meer verbonden zijn van staatkundig en economisch leven, dan het meer „liberale" België. Over de „achterlijkheid" van de Waalse mijnen en de industrie is veel gesproken de laatste weken, over de weinig ingrijpende economische regeringsmaatregelen van de laatste jaren ook. Deze, plus het ontbreken van een geheel apparaat voor het overleg tussen werkgevers en werknemersbonden, tekenen wat wij zouden willen noemen het voor-organisatorisch stadium, waartegenover Nederland dan in het organisatorische zou zijn aangeland.

Zonder aan deze indeling meer waarde te hechten dan aan hulplijnen, komt ze ons toch voor in de ontwikkeling van de democratie — men mág ook zeggen van het kapitalisme! — een merkteken aan te geven. De problemen liggen aan beide kanten er van verschillend, hoeveel overeenkomstigs er overigens ook te constateren valt. In meer concrete termen: in België speelde zich de klassenstrijd in ouderwetse vormen af: door het openlijk optreden van buitenparlementaire krachten trachtte men een beslissing te forceren; in Nederland is het probleem der democratie veeleer: hoe komt de „wil" van „het volk", de klasse, de individu, tot zijn recht in de massaliteit der organisatie. De vakbonden in België spreken over de strategie der staking, waarbij alle leden op hun post of als massa een taak hebben — de veel meer democratisch geheten verhoudingen in Nederland nopen de arbeidersorganisaties zich het hoofd te breken over wat men heet „de non-participatie der leden". Zover het dus gaat om het besef van mee te tellen heeft de ouderwetse Belgische situatie een psychologisch voordeel. Insgelijks betrekt trouwens ook in Nederland de ouderwetse, niet geleide loonpolitiek, hoezeer ook de daardoor ontstane vrijheid eer gemodder geworden is, de arbeiders-zelf op hun arbeidsvoorwaarden. Waarmee gezegd wil zijn, dat er juist nieuwerwetse, organisatorisch-democratische vormen het probleem van ondemocratische tendenties oproepen.

In zekere zin is ook het verschil tussen de beide

fasen niet alleen een verschil in tijd: het ouderwetse België versus het moderne Nederland, maar ook een kwestie van de plaats der ondemocratische krachten. Door het ver gaand samengaan van staat en maatschappij zijn ze benoorden onze Zuidgrens ten dele in het georganiseerd bestel geïncorporeerd, ten zuiden ervan in mindere mate. Onder „ondemocratische krachten" willen wij dan verstaan al die machtsconcentraties, die voor de door hen „bemachtigden" oncontroleerbaar zijn, zoals in een absolute monarchie of een totalitaire staat de macht van vorst of bewind oncontroleerbaar is — laat staan dat hun politiek door andere dan gewelddadige drang der onderdanen of der buitenlandse vijanden te wijzigen is. Toen het absolute staatsapparaat (apparaatje in onze ogen) in de voorgaande 150 jaar moeizaam werd gedemocratiseerd, groeiden daarnaast de ondemocratische krachten in de vorm der grote ondernemingen of bleven zij bestaan in de vorm van het militaire apparaat. Naarmate ondernemingen zich ontwikkelden en van persoonlijke, idealiter vrij concurrerende bedrijven, werden samengebald en geïnstitutionaliseerd, groeide ook het tweede, het militaire, eveneens door de techniek gestuwd, maar vooral ook teder verzorgd in het warenhuis der staatkunde, tot een omnipotente vorm van volksbeheersing; hier en daar ook met neiging tot *staats*beheersing, waarbij staatslieden-ex-generaals voor het evenwicht zorg dragen. Het moeilijke is nu, dat wanneer dezen met de anderen uit de „power elite" zich aangorden de democratie te verdedigen, ze volgens velen daarin geen ongelijk hebben, terwijl stakende arbeiders, die zeggen voor hun democratische rechten op te komen er van beschuldigd worden die eigenste democratie in gevaar te brengen. Deze toch kan op „de straat" niet geboren worden noch gehoed, alleen achter de muren der vergaderzalen. — Sssst, spreek niet over de Atheense agora!

Oude en nieuwe machten.

Neen, maar laten we het wel doen over al die 19e eeuwse revolutionnaire volksbewegingen van liberalen en socialisten, die tot de democratisering van het staats-

leven in Europa hebben geleid en die dan ook destijds de naam droegen van *democratische* bewegingen. Zij passen evenmin in het statische beeld der democratische rechten als de moderne grote organisaties er in zouden moeten passen. — Dat men er over het algemeen deze laatste wél in past, vindt zijn oorzaak mogelijk in een algemene angst voor verandering, nu er zo ontzettend veel verandert en de eigen vertrouwde wereld in dreigt te storten — een wereld, die hoe beroerd ook, althans in eigen kring die weelderige wonderen der westerse welvaart gebaard heeft.

Maar eerder nog is deze afwijzing van ouderwetse „niet-democratische vormen", en de aanvaarding van moderne, voortgekomen, zo lijkt het ons, uit de institutionalisering zelf der maatschappij: de incorporering van oorspronkelijk buiten-politieke krachten in de zich democratiserende staat. Het bedrijfsleven, waar tegenwoordig ook de vakbeweging toe gerekend wordt, leeft door het „staatsingrijpen" thans in een duidelijke symbiose met de staat. Soms, waar dat ingrijpen tot „kunstmatige organen" geleid heeft, die niet altijd de wensen van dat bedrijfsleven of van delen ervan waar maken, met een mokkend gezicht. Onze VVD bestaat voor een deel van dat mokken. Soms ook, als in de USA, waar de staat, minder calvinistisch, haar eigen souvereiniteitskring altijd al wijder had opengesteld voor de souvereinen der economische orde, is dat gemok minder hevig.

Misschien valt er daar toch wel iets van te beluisteren. Bij voorbeeld bij de 5 miljoen werklozen en in de vakbonden. Maar ook deze zijn in wezen „ingegroeid" in de maatschappij, zoals zij hier zijn ingegroeid in de organen van economische en staatkundige aard. Zij zijn „ingegroeid", d.w.z. zij hebben zich aangepast aan de maatschappelijke verhoudingen — ja, maar ook: zij hebben in die verhoudingen hun wensen goeddeels ingewilligd gekregen en bovendien: zij hebben het „organisatie-principe", dat hún speciaal eigen was, zien uitgroeien tot de structuur zelf van het publieke leven. De massa's deskundig te leiden ter wille van hun welzijn en daar toe een apparaat op te bouwen was van

ouds hun doel — is het nu niet het doel der nationale economieën geworden?

Zo past de moderne structuur in het beeld dat men zich thans van „democratie" maakt, en de ouderwetse, waarbij de interdependentie en de integratie minder sterk waren of minder sterke organisatorische vormen aangenomen hadden, past daar niet in. Maar toch: voor wie „democratie" inderdaad als een dynamisch verschijnsel ziet, als een element dat in de historische ontwikkeling der laatste decennia meespeelt, en waarvan de statische abstractie tot ideaal dient, voor hem zijn beide vormen te zien als fasen in een worsteling om democratie.

Hoewel — worsteling? Dat beeldspraakwoord past echt beter in de eerste fase, de revolutionaire, waarbij „de straat" voor haar politieke en sociale rechten met het overwicht van haar ondemocratische lichamelijke kracht op kwam. In de latere fase, die der ver gaande organisatie is het wellicht beter met de titel van Bongers vooroorlogse boek van „problemen der democratie" te spreken — zij 't dan dat die problemen juist voortgekomen zijn uit de oplossing die hij voor de jaren dertig gaf. „Democratie zal selectief zijn, of ze zal niet zijn," zo luidde zijn machtswoord. Hij had daarbij eigenlijk alleen het oog op de parlementaire organen, welker deskundigheid door een goed selectiesysteem ten aanzien van haar leden gewaarborgd zou zijn. Dat de geselecteerden tot een oligarchie konden uitgroeien, zoals Wright Mills in zijn *Power Elite* voor Amerika beschrijft, is een nieuw probleem. Liever, het is een nieuwe vorm van een oud gegeven: dat mensen, die de macht hebben, deze niet graag laten varen, en zich daarom beroemen op hun speciale gaven om de lakens uit te delen. In casu doen zij dan een beroep op hun deskundigheid om de ingewikkelde problemen der veranderende maatschappij de baas te kunnen.

De moderne visie dus van een klassiek, algemeen menselijk, gegeven. En ook: de moderne visie van een klassiek socialistisch gegeven. Wanneer we letten op het aandeel, dat de economische zaken in de landspolitiek, juist met de „democratisering" van de wel-

vaart zijn gaan innemen, ligt het voor de hand ook de belangen der ondernemingen bij de politieke faits et gestes te zien. Over het democratisch karakter van deze is naar interne organisatie noch ook naar maatschappelijke doelstelling erg veel positiefs mee te delen. Over hun invloed in de „ouderwetse" Belgische staat is voor zes jaar een boekje open gedaan door het Algemeen Belgisch Vakverbond. Het had de sprekende titel: *Holdings en Democratie.* Wel nu, met klassiek socialistisch bedoelden wij: het bestrijden van machtsconcentraties, politieke en economische en soms nog andere ook, die aan de norm der democratie niet beantwoorden.

Men kan niet ontkennen, dat van dit socialistisch standpunt uit geredeneerd de Belgische staking gezien kan worden als één die de democratie eer beoogt te vergroten dan te verkleinen. „Beoogt" — want of haar effect een zodanig is, is een andere vraag — een vraag van tactische aard, niet een principieel staatkundige. Waarbij wij overigens willen erkennen, dat juist in de staatkunde tactische verschillen tot principiële plegen uit te groeien en principiële tot tactische verschralen kunnen.

Regeren en beregeerd worden.

De neiging tot „laisser faire" der Belgen; de sterker feodaal-monarchale en frans-revolutionaire traditie, die er onder hen heerst in vergelijking met Nederland; de dominerende positie van de katholieke kerk; de in eens weer met economische motieven oplevende tegenstelling van Vlaanderen en Wallonië — dat alles heeft dat land gehouden in een sfeer, die wij gemakshalve maar „ouderwets" genoemd hebben, omdat het ongeordend zijn der openbare tegenstellingen ook vroeger in het nette Noorden veel meer voor kwam. Sedert dien was men in Nederland een fase verder en had men het gezicht verloren voor al deze buitenparlementaire machten en grootheden. Het lijkt wel of men ze zich eerst weer bewust werd toen de Belgische staking zich voordeed. De Nederlandse neiging tot ordening en tot uiterlijke braafheid is inderdaad wel heel wat anders.

Ze kan tot een merkwaardige bijziendheid leiden, te meer omdat voor deze dus geneigden de wereld eer het achterland van Maas en IJ is, dan dat het eigen land een minuscuul provincietje op aarde zou zijn. Wie en wat geordend is, bepleisterd en beëtiquetteerd voldoet de bijziende aan zijn norm. Wat let hem die norm met de democratie te verwarren, die immers ook de politieke hartstochten in partijen en parlementariërs getemd heeft? Het feit, dat die partijen, juist op het tactische terrein doorgaans weinig aan onderling onderscheid aan te bieden hebben, maakt ze tot even vertrouwde facetten van de openbare zaak als bijvoorbeeld de omroepverenigingen.

Daar zou misschien allemaal weinig tegen zijn, ware het niet, dat al deze vriendelijkheidjes en opgewondenheidjes zich afspelen in wat wij zojuist een minuscule provincie noemden. De anti-democratische krachten in de wereld zijn te groot, de a-democratische te veelvuldig om er het zwijgen toe te doen. Of liever, en beter geformuleerd — maar het is in wezen hetzelfde al wordt dat vaak niet zo gezien —: het gebied waar men überhaupt maar de norm der democratie kan aanleggen — dat „statische" begrip van de controleerbaarheid der machtsinstanties — is op zich zelf al klein. Welke burger heeft het besef mee te controleren in Den Haag, Straats- en Luxemburg, om maar te zwijgen van Kremlin en Pentagon? Wie ontkomt er aan een koopkracht-mechaniekje te zijn in zijn toenemende vrije uren, dat, gesmeerd door verborgen verleiding, vaak zinloos zijn welvaart verteert? Zinloos, maar toch niet zonder gewin aan eigen statusbesef en . . . aan financiën en prestige van wie hem in hun economische machine dirigeren. Zinloos wel, voor zover het gaat om het meetellen en niet slechts meegeteld worden.

Men zou zich kunnen indenken, dat op grond van deze ontwikkeling en met een democratisch besef in het achterhoofd, een verzet geboren wordt tegen de dreigende ondemocratische tendenties. En bovendien: dat dat verzet zich niet altijd zal kunnen houden aan de banen van wat formeel genomen strikt parlementair en parlementair-fatsoenlijk is.

Dit is uiteraard een redenering met wat vage woorden en wat grote veronderstellingen — wij meenden haar echter te mogen opzetten, omdat ze, afgezien van de kwestie van de tactische bruikbaarheid, en in het volle besef hoezeer een staking een tweesnijdend zwaard is, principieel gesteld dient te worden, alvorens tot een beoordeling van de reële situatie overgegaan kan worden. Dat principieel stellen betekent in de eerste plaats de erkenning van een veelheid van ondemocratische tendenties, waarbij die van een staking zeker niet extra-ongunstig afsteekt. Het betekent in de tweede plaats, een waarschuwing tegen een veroordeling van wat elders gebeurde van de knusheid uit van een eigen parlementair stelsel, dat juist in diezelfde tijd zijn broddeligheid zo ostentatief toonde. Het betekent ten derde, dat de vraag onder ogen gezien dient te worden hoe de democratische norm met zo weinig mogelijk schade aan de eigen ziel kan inwerken op het huidige bestel: in het land, in het Westen, met hun merkwaardige boven aangegeven tendenties van „ouderwets" tot „modern", én in de overige landen, die zo bijna spreekwoordelijk winnen in gewicht.

Economische en politieke macht.

Tegen deze achtergrond dienen enkele punten van meer directe aard geplaatst te worden. Daar is bijvoorbeeld de kwestie van het politiek karakter van een staking, dat, in tegenstelling tot wat men wel het economisch karakter noemt, af te keuren heet; daar is de kwestie of niet ook deze laatste aan strenge regels gebonden dient te worden, omdat ze contractbreuk zijn zou; daar is de algemeen democratische vraag naar de rechten van de minderheid.

Over alle drie een enkel woord, al zijn ze vele zinnen waard. Ten aanzien van het onderscheid tussen politieke en economische staking geldt, dat het sedert 1903 een dogma in de Nederlandse vakbondsgeschiedenis is. Het verzet toch tegen Kuypers „worgwetten" liep op zodanige tweedracht uit, dat zij die al van te voren aan de effectiviteit getwijfeld hadden de wind volkomen meekregen. Het bleek mogelijk te zijn met parle-

mentaire middelen weliswaar niet die wet van Kuyper, die het staken in overheidsdienst en in een vitaal bedrijf als de spoorwegen verbood, te keren, doch wel een gehele reeks van sociale wetten ingevoerd te krijgen. Het effect daarvan lag in de direct zichtbare resultaten der verbeteringen van rechtspositie, arbeidsvoorwaarden en voorzieningen in noodgevallen als ziekte en ouderdom. Het effect was echter ook, dat de vakorganisaties voor dit gehele sociale bestel verantwoordelijkheid kregen te dragen met de regering samen, en ook met de werkgeversbonden, die nu ook in opkomst kwamen. Zo restte de socialistische vakbonden aan verzet wél oppositie tegen een bepaalde regeringspolitiek — een oppositie waarbij de bestuurders hun partijjasje aantrokken — en eventueel staking tegen bepaalde maatregelen van werkgeverszij, doch geen verzet tegen het stelsel als zodanig. Dat de eendracht van het land, sterk beseft in de bezettingsjaren, en de noodzaak van algehele economische inspanning daarna, oppositie en staking — juist ook economische staking — in de welvoorziene politieke ijskast plaatsten, mag als algemeen bekend verondersteld worden. Men kan dit alles zien als een gevolg van groeiend overleg en toenemend „ingroeien" van de vakbeweging — maar men dient het ook te zien als symptoom van een staatsbestel, waarin de economische politiek de voornaamste staatstaak geworden is. Tegenover het gemelde „ingroeien" toch staat het „ingrijpen", d.w.z. het eerste van de vakbeweging, het tweede van de zijde der overheid. Het eerste heeft wellicht een sterker sociaal accent, het tweede wellicht een overheersende economische trek sedert de nationale huishouding — als wij het wel hebben met Keynes — uitgangspunt van economisch denken is geworden. Uiteraard is in die nationale huishouding het ministerie van economische zaken een beredderende huisvrouw.

Wát echter blijft dan nog over van een onderscheid tussen een politieke en economische staking? Het is bepaald moeilijk te zeggen. De zaak van het „openbreken" van de collectieve arbeidsovereenkomst in de

metaal (sc. industrie, ter onderscheiding van *het* metaal) is er een duidelijk voorbeeld van. Als het tot staken gekomen was, dan had men zich gericht tegen de regering, die de tussentijdse wijziging weigerde, en er was van strijd tussen werkgevers en werknemers geen sprake geweest. Loonsverhoging, met andere woorden, ligt in nog sterkere mate juridisch-politiek vast dan het bouwen van tunnels. Het is in de georganiseerde maatschappij niet wel mogelijk het economische en het politieke element anders dan gedachtematig te scheiden. Peron heeft er in zijn grote dagen eens profijt van getrokken, toen hij van regeringswege een staking afkondigde ter ondersteuning van de door hem voorgestane politiek. Enige aarzeling bekruipt ons bij de gedachte zoiets aan De Quay te suggereren, hoezeer hij wellicht een versterkend middel behoeft. Wij aarzelen ook — dat is natuurlijk een echt ernstige zaak — het de vakbeweging aan te bevelen. Maar het kan nooit fout zijn de oorzaken te overdenken. Zij zijn van belang wanneer men zich bezint op de betekenis van het stakingswapen.

De breuk in het sociaal contract.

Ook uit de nadagen van 1903 stamt de kwestie of niet iedere „gewone" staking als contractbreuk gelden moet. De discussie over het stakingsrecht, die de laatste jaren gevoerd is, en die tegen de achtergrond van de boven geschetste situatie begrijpelijk is, is als het ware uitgemond in een zaak van voortijdige contractswijziging. Ook immers een staking beoogt in de contractueel vastgelegde voorwaarden verandering af te dwingen. Als voortijdige verandering juridisch niet is toegestaan — dan is bij voorbaat iedere actie ervoor zinloos, en de aanwending van het stille geweld, dat staking heet, te verbieden. Langs een omweg valt dan toch weer als contractbreuk te beschouwen wat vijftig jaar geleden van die omineuze kwalificatie werd ontdaan — nl. toen Troelstra bij de behandeling van de wet op het arbeidscontract in de Tweede Kamer de mening verkondigde, dat staking als opschorting, niet als verbreking van overeenkomst kon gelden. Afgezien

van het debat, dat over de juridische merites van deze uitleg te voeren valt, en dat zich toch altijd binnen het raam van bepaalde wetteksten zal afspelen, lijkt het ons wel vast te staan, dat deze opvatting-Troelstra in de praktijk gemeengoed geworden is. Waarbij eveneens dient vastgesteld te worden, dat dit mogelijk juist het geval geworden is, omdat ook de scheiding tussen politieke en economische staking zo algemeen aanvaard is. De vraag naar het stakingsrecht in onze dagen blijkt dan ook volkomen terecht gesteld voor wie op het complex van „ingroeien" en „ingrijpen" let en meent, dat daarmee de statische toestand der ideale democratie op veel punten dicht genaderd is. Dat wij die mening niet delen, moge uit het bovenstaande duidelijk geworden zijn, al moet het de vraag heten of inderdaad de contraire partijen van machtigen en beheersten hun scheidingslijn trekken langs de puur klassenmatige, die zich zo „ouderwets" in België vertoond heeft.

Het zal een taak der sociale wetenschappen zijn om, zoals Marx dat in zijn tijd deed, die scheidslijn aan te geven en de groepen te waarmerken die in de dynamiek van het laat-kapitalistisch bestel de norm der democratie op gevaarlijke wijze dreigen te verwaarlozen ook al belijden ze haar. Daarbij zal naar mate het geheel van staat en maatschappij meer democratisch geregeld is, de norm er meer is doorgedrongen, de macht der geregeerden en de betrekkelijke onmacht van afwijkende minderheden zich op meer vreedzame wijze doen gevoelen, op meer democratische dus.

„De betrekkelijke onmacht van minderheden" — zij is hier welbewust mee ten tonele gekomen. Niet omdat zij een leger kreupele figuranten voorstelt, maar omdat naast de controle door de geregeerden en in verband met de uit die controle onmiddellijk en onmiskenbaar voortvloeiende vrijheid van meningsuiting het recht staat op eigen eigenheid ook van diegenen, die afwijken van wat massale groepen voorstaan en wat in massale organisaties de hoofdtoon uitmaakt. Een recht dat men óók als stakingsrecht kan duiden van in hun wezen

aangetasten.

Hier wordt dus een norm gesteld, en daarom mag het stellig en . . . statisch, jazelfs wellicht statig klinken. Zogauw echter in de dynamiek der gebeurtenissen, waarin democratische en ondemocratische tendenties voortdurend met elkaar verweven, en met elkaar in strijd tevens, voorkomen, deze norm wordt aangetast, kan men met een beroep op haar gedwongen zijn tot een verzet met — a-democratische middelen. — Dan kunnen de contracten en de compromissen, waarop iedere poging tot samenleving, en in uitgebalanceerde vorm de democratische variant daarvan, berust, verscheurd en vergeten moeten worden. Dan kan het zijn, dat er moet worden gesaboteerd en gestaakt.

Het besluit daartoe is zwaarder naarmate democratische instellingen en tradities sterker en echter zijn — want er valt na afloop mogelijk meer te herstellen dan buit binnen te halen. De mogelijkheid van deze opschorting dient echter juist in landen met een westerse vrijheidstraditie open te staan: staking is een typisch democratisch middel, omdat ze op de tussenweg gaat tussen het organisatorisch overleg en de ultima ratio der gewelddadigheid.

Van uit statisch-democratisch standpunt bezien betekent dat het voordeel, dat bij een onoplosbaar en toch onvermijdelijk conflict niet direct de burgeroorlog voor de deur staat. Van uit het dynamisch gezichtspunt betekent het de mogelijkheid van doorbreking van verstarring.

Het aangename van democratie is juist, dat ze bij alle traagheid der procedure soms, in staat is veranderingen op te vangen en te incorporeren. Dat een verandering afbreuk doet aan het voorafgaande is evenzeer juist als het onjuist is, dat voorafgaande tot norm te verheffen. Daarmee is echter niet gezegd, dat iedere verandering in de richting van een meer ideale vorm leidt.

Soms kan een tegenstoot geboden zijn.

Th. van Tijn

GEWETENS IN DE NEDERLANDSE POLITIEK

Hoevele malen kan een ministerie vallen? De regering-De Quay bood haar ontslag aan voor Kerstmis, en trok kort na Nieuwjaar de ontslagaanvrage in. Onder de Kerstboom werd vooral in het Anti-Revolutionaire gezin een nieuw gezelschapsspel gespeeld, dat tot titel had: gezichten redden. Maar omdat alle ruziemakers in het gespleten A.R.-kamp hun gezichten probeerden te redden, hebben zij ze allemaal verloren.

De regering trad af, omdat de Anti-Revolutionaire ministers door hun partijgenoten in de Tweede Kamer gedesavoueerd waren. Zelfs als de Kamer de motie over 5000 goedkopere woningen méér, dan de regering in eerste instantie in 1961 wilde laten bouwen, zou hebben verworpen, maar een belangrijke meerderheid der A.R. zou vóór zo'n motie gestemd hebben, dan nog zouden de A.R.-ministers zijn afgetreden. Zo althans luidde vóór de stemming de verklaring van minister Aartsen, waaraan De Quay verbond dat het heengaan der A.R.-ministers het heengaan van het gehele kabinet ten gevolge zou hebben.

Wat gebeurde? De gehele A.R.-fraktie stemde voor de motie, en bovendien nog zovele anderen, dat de motie een meerderheid in de Kamer verwierf. Dus diende het Kabinet zijn ontslag in.

Hoe ze weer terugkwamen? De A.R.-fraktie, die uit gewetensnood had gestemd, verklaarde bij haar mening te zijn gebleven. Zij bleef dus haar partijgenoten-ministers desavoueren. Was dit eerst een reden tot aftreden geweest, toen de Kerstlichtjes gedoofd waren bleek dit een reden tot aanblijven. Maar . . . de regering verklaarde de motie naast zich neer te zullen leggen; en daar legde de gewetensbezwaarde A.R.-fraktie zich dan weer bij neer.

Zoals U ziet: geen enkel gezicht is gered, — het kabinet-De Quay voorlopig wél. Zou het plebisciet in het

Nederlandse staatsrecht mogelijk zijn, en zou over de motie der A.R. voor vergroting van het kontingent goedkope woningen een volksstemming gehouden zijn, wel zeker zou dit voorstel dan een ruime meerderheid hebben gekregen; het kreeg deze trouwens al zonder plebisciet, in de Kamer. De gewetensplicht der A.R.-fraktie om de motie te stellen en pal tegen de eigen minister in te handhaven, was een duidelijke weerspiegeling van de woningnood onder de mingegoede lagen van het Nederlandse volk. Hoe jammer is het, in dit licht gezien, dat de P.v.d.A. niet opnieuw een motie van dezelfde strekking indiende, toen het Kabinet terugkeerde met de verklaring, de eerste motie niet te zullen uitvoeren. Want aangezien de gewetens der A.R.-kamerleden nog overeind stonden, al legden ze zich neer bij het niet-uitvoeren van de motie, hadden zij in zo'n geval kwalijk tegen kunnen stemmen.

In elk geval, nu de Kamermeerderheid, tot gehoorzaamheid teruggeroepen, zich erbij neerlegt dat de motie niet wordt uitgevoerd, blijft de woningnood ongelenigd. Hoe het met de gewetensnood der A.R.-fraktie staat is een vraag, die zijzelf alleen kan beantwoorden. Eerst riepen zij over die nood, nu zwijgen zij erover. Spreken wij over zaken van meer gewicht.

De gehele belachelijke kabinetskrisis is een demonstratie van de zwakte van dit ministerie, dat viel, maar door gebrek aan gewicht tenslotte toch naar boven. De krisis toonde duidelijk de zwakke plek: de regering-De Quay was en is rechtser, dan het kiezerskorps der partijen waarop zij steunt. Haar eerste formatie werd gekenmerkt door een wanhopig pogen representatieve lieden uit de konfessionele vakbeweging aan te trekken voor het eerste na-oorlogse kabinet zonder P.v.d.A. (afgezien van het korte interim van Beel). Zowel de Katholieke Arbeidersbeweging als het Christelijk Nationaal Vakverbond weigerden, omdat zij er niet voor voelden het N.V.V. alleen te laten op het oppositieveld tegen de voorgenomen en inmiddels doorgevoerde huurverhoging. Ten einde raad werd een regeringsploeg gevormd, waarbij de post van minister

van Sociale Zaken eigenlijk onbezet bleef, ook al trekt zekere Van Rooy het traktement. De enige uitzondering vormt het staatssekretariaat van Roolvink, maar die nam de post aan tegen de uitdrukkelijke wens van zijn medebestuurders van het C.N.V., dat zich door het „overlopen" van Roolvink genomen achtte. De tegenstelling tussen de regering en het C.N.V. werd er niet minder, maar groter door.

Zo hebben we sinds 1959 de situatie, dat weliswaar de konfessionele partijen, samen met de V.V.D., de regeringsmeerderheid vormen, maar dat een zeer grote groep van konfessionele kiezers, n.l. de leden van K.A.B. en C.N.V. zich in de regering niet vertegenwoordigd kunnen voelen. Zó werkt bij het konfessionele partijenstelsel de demokratie: als een zeef waar alle kleine mannetjes doorheen vallen en waarop alleen de vertegenwoordigers der financieel-groten achterblijven. Op een enkele niemandal-annex-overloper op Sociale Zaken na bestaat de regering immers grotendeels uit heren, afkomstig van de sekretariaten der werkgeversorganisaties.

Bij elke sociale kwestie moet dit tot spanningen leiden: spanningen in de regering, waar naast de werkgeversvertegenwoordigers en ekonomen (van proffen tot doktorandussen) ook politici zitten, die aan de volgende verkiezingen moeten denken, — en spanningen in de Christelijke partijen, die méér kontakt met de sociale werkelijkheid hebben dan de regeerders die zij tolereren. Kort vóór De Quay c.s. over de woningbouwkwestie uitgleed, had zich reeds een krachtproef in dit opzicht voorgedaan ten aanzien van de lonen der metaalbewerkers. Men kent de kwestie: werkgevers en werknemers waren het eens over een loonsverhoging, waarvoor zij een tussentijdse wijziging in de C.A.O. wensten. De regering (inspirator: minister Zijlstra) verbood dit kortweg, in grove tegenstelling tot haar eigen zogenaamde principes inzake de „vrijere loonvorming". In het nummer van *De Nieuwe Stem* dat U op 1 oktober 1960 bereikte, veronderstelde ik dat via een of andere formule de regering tenslotte wel zou

toegeven, zoals zij zo vaak gedaan had. Zij deed het niet, omdat de mogelijkheid tot standvastigheid haar geboden werd door de steun, die de K.A.B. haar gaf, ondanks het feit dat de metaalbewerkersbond van de K.A.B. tot de „openbrekers" behoorde. Evenals de rampzalige Belgische regering gered werd door het Algemeen Christelijk Vakverbond, gesterkt door het maanwoord van kardinaal Van Roey, evenzeer redde de K.A.B. in de krisis rondom de metaallonen de Nederlandse regering. Een typisch geval van Groot-Kempische solidariteit. De Kardinalen aller landen zijn reeds lang verenigd.

De vraag is natuurlijk, wat er gebeurd zou zijn als het N.V.V. niet de kardinale fout gemaakt had, de geweldige onrust onder de vakbondskaders der metaalbonden te pareren met de uitdrukkelijke verklaring, dat het geen stakingen kon ondersteunen, omdat dit „politieke stakingen" zouden zijn, die de demokratie in gevaar zouden brengen. Alsof de demokratie niet geweld werd aangedaan door de vorming van een regering, die kennelijk rechts van het elektoraat staat, wat door de vakbondsaktie recht getrokken of minstens gedemonstreerd had kunnen worden. Als men, door gebrek aan solidariteit van K.A.B.-kant, de uitkomst van zo'n staking had gevreesd — ofschoon met name in Utrecht tal van katholieken onder de zeer felle zogenaamde „wilde" metaalstakers behoorden — dan had men toch minstens vóór de definitieve uitspraak van Rijksbemiddelaars was gevallen met zo'n aktie kunnen dreigen, om daarna, mocht ook onder die omstandigheden de uitspraak negatief zijn, een demonstratieve staking van beperkte duur uit te roepen. Tenminste de waardigheid van de bonden zou hierdoor gered zijn geweest. Maar zelfs de door het Amsterdamse metaalkader van het N.V.V. voorgestelde en door de leiding welwillend overwogen demonstratie in Den Haag werd ijlings begraven.

Zeker is het ook deze houding van de oppositie, die Jan het lijmen gemakkelijk heeft gemaakt.

Werd in deze loonkwestie een uiteenvallen van de

A.R. (hoewel bij een kamervotum inzake een motie-Burger over deze kwestie duidelijk gebleken) tenslotte nog voorkomen, op de woningkwestie brak de A.R. open; de scheuren zijn nauwelijks overgepleisterd. De gehele episode der metaallonen eindigde in een sukses van de regering, ook al omdat andere bonden (bijvoorbeeld die van overheidspersoneel) in afwachting van de uitslag van het metaalkonflikt hun looneisen voorlopig niet indienden en achteraf geheel inslikten.

Maar dit sukses werd gekocht met een verdere afbraak van het stelsel, dat lange jaren de klassensamenwerking in hoofdzaken garandeerde. De Stichting van de Arbeid waarin die samenwerking telkens weer tot stand kwam, is hopeloos verdeeld. De vakbeweging, „erkend", „ingegroeid", „volwaardig gesprekspartner" door dit instituut en andere soortgelijke instellingen, is genegeerd, en sneller uitgeworpen dan ze ingegroeid was. Dat heeft zijn effekt op de stemming van de vakbondskaders niet gemist, tot zelfs in de hoogste regionen. Van erkenning naar miskenning . . . Van klassensamenwerking tot klassentegenstelling, nu opnieuw levend gemaakt in het te dien aanzien meer ingeslapen dan ingegroeide bewustzijn van velen: een herradikalisering van de „erkende" vakbeweging is gaande. Zij wordt afgeremd door de eerbied voor het gezag, die een „politieke" staking in geweten doet verafschuwen. Maar als de kleinste loonkwestie „politiek" wordt gemaakt, zoals in dit land, dan is bij zoveel ontzag voor het gezag de vakbeweging al van te voren ontwapend. Aangezien zij, bij voortzetting van dit bewind dat de vakbeweging negeert, niet zo kan blijven handelen (of beter: niet-handelen), hoopt zij op een verandering van de regeringskoers. Vrome wens, ijdele hoop. Als deze vervlogen is, zal de krisis over de te volgen koers in de vakbeweging, óók een politieke gewetenskrisis, levensgroot aan het licht treden.

HET PLANTA ONDERZOEK

Met toestemming van Dr. W. Drees plaatst de Redactie onderstaande aan Wertheim persoonlijk gerichte reactie op het in het november-nummer van 1960 (afl. 11, p. 712-13) opgekomen Kort Bestek over het Planta-onderzoek en het aandeel van Dr. Drees daarin.

Den Haag, 9 december 1960.

Dezer dagen ontving ik van U het november-nummer van *De Nieuwe Stem.* Het was mij reeds eerder toegezonden, maar het scheen mij weinig zin te hebben te reageren op het stukje, door U daarin geplaatst. Wilde U weten wat ik had gezegd en nader geïnformeerd zijn over de zaak waarom het gaat, dan had het voor de hand gelegen mij daarnaar te vragen voordat U schreef.

Nu U het mij nog eens persoonlijk toezendt, heb ik tenslotte besloten U te antwoorden alsof de vraag mij inderdaad zo was gesteld.

Dat een mededeling in een Belgisch blad is verschenen, is eenvoudig het gevolg van het feit, dat een journalist van dat blad mij telefonisch inlichtingen heeft gevraagd, die ik hem heb verstrekt. Hij heeft die op zijn wijze weergegeven en naar ik uit Uw aanhalingen moet afleiden niet met mijn woorden. Wat ik heb gezegd was het volgende.

Dr. P. Rijkens, die ik sinds jaren ken, vroeg mij telefonisch of ik bereid was zitting te nemen in, eventueel voorzitter te worden van een commissie, die voor de Unilever zou onderzoeken hoe binnen de Unilever de hele Planta-affaire — in Duitsland de Rama-affaire — gelopen was. Ik heb daarop bevestigend geantwoord, zowel omdat de zaak een kant heeft, die het algemeen belang raakt, als omdat ik het belangwekkend vond van nabij te kunnen zien hoe in deze grote organisatie de gang van zaken was geweest. Ik heb dat antwoord gegeven zonder dat een geldelijke vergoeding was gevraagd of aangeboden. Ik heb daar zelfs niet aan gedacht. In de vele commissies, waarvan

ik deel heb uitgemaakt, meestal voor Rijk of gemeente, heb ik het werk nooit anders gedaan dan zonder vergoeding of voor een bescheiden presentiegeld. Dat geldt ook op het ogenblik weer voor een paar commissies, waarvan ik voorzitter ben.

Later zijn twee leden van het bestuur van Unilever met mij komen spreken over de formulering van de opdracht der commissie. Daarbij verklaarden zij het billijk te achten, dat een vergoeding werd gegeven voor het werk, dat de commissieleden zouden hebben te verrichten; maar dat dat het best zou kunnen worden bezien als gebleken was hoeveel arbeid het onderzoek meebracht. Ik heb geantwoord, dat ik aan betaling niet had gedacht en bereid was het werk belangeloos te doen. Ik heb echter niet gezegd, dat ik in geen geval enige vergoeding zou aannemen, eenvoudig omdat ik het ook weer niet onredelijk of ongeoorloofd acht eventueel voor reëel werk een redelijke vergoeding te ontvangen.

Dit te vergelijken met het aannemen van hoog gesalarieerde posities door ambtenaren, die in hun vroegere positie aan een maatschappij diensten hebben kunnen bewijzen, raakt kant noch wal.

Zowel in de onzinnige leugen van een vroegere medewerker der nazi's omtrent een betaling van *f* 10.000,- per maand als in wat verder over deze zaak geschreven wordt, zit echter de angel, dat de indruk wordt gewekt alsof het bij het onderzoek er om zou gaan de Unilever tegenover het publiek te verdedigen, waarvoor dan de commissieleden zwaar betaald zouden worden.

Dit zou reeds hierom weinig zin hebben, omdat de verantwoordelijkheid van Unilever ter zake van de volksgezondheid in verband met het gebeurde bij de margarine, van de zijde der justitie wordt onderzocht, terwijl natuurlijk ook het Departement voor Sociale Zaken en Volksgezondheid er zich mee bezig houdt.

Of het rapport der commissie, dat over de interne gang van zaken bij Unilever zal handelen en aan het bestuur zal worden uitgebracht, wordt gepubliceerd, staat niet vast. Ik betwijfel het.

Noch in het geven, noch in het aanvaarden van de

opdracht heeft iets onzuivers gezeten, maar als mijn publieke werkzaamheid van bijna een halve eeuw mij niet vrijwaart tegen de verdenking, dat ik mij laat omkopen, dan is verdere verdediging zinloos.

w.g. W. Drees

Nawoord

In zoverre Dr. Drees in de slotzin suggereert, dat hij van „omkoping" zou zijn verdacht, kan deze suggestie in geen geval slaan op mijn Kort Bestekje. Mijn stuk handelde immers over een ander, veel subtieler vraagstuk: het in acht nemen van een strikte houding wat betreft het vermijden van elke *schijn*, dat men bij het bepalen van zijn standpunt niet volstrekt onaantastbaar zou staan. Ik schreef bovendien, dat ik mij niet kon voorstellen, dat een socialistisch leider hierin een minder strikte houding zou aannemen dan een „kapitalistisch" minister, in casu de Waal Malefijt omstreeks 1920 — dus allesbehalve een „verdenking".

De door mij getrokken vergelijking met de commissariaten voor afgetreden staatslieden valt uiteraard weg, nu het blijkt dat de journalist van de *Gazet van Antwerpen* de woorden van de heer Drees verkeerd had weergegeven, daar Dr. Drees blijkbaar niet had gesproken over het achteraf *ontvangen* van een vergoeding, maar slechts over een eventueel op een later tijdstip vaststellen van het redelijk bedrag daarvan. Maar àls de Directie van Unilever daartoe alsnog zou overgaan, dan impliceert dit m.i., dat zij van publicatie van de uitslag van het interne onderzoek afziet — anders zou zij Dr. Drees toch weer ongewild in een scheve positie kunnen brengen.

Wij waren er, zoals in het K.B. duidelijk te lezen stond, van overtuigd, dat Dr. Drees in staat zou zijn door een openbare verklaring in de Nederlandse pers de gerezen twijfel over zijn houding op te helderen, en het verheugt ons in het bovenstaande aan zijn standpunt bekendheid te kunnen geven.

W.F.W.

Onnozele kinderen

De Universiteit van Amsterdam heeft een nieuwe status gekregen. Zij mag nog Gemeentelijke Universiteit worden genoemd — maar de invloed van de Gemeente op de gang van zaken zal voortaan symbolisch zijn, en de liefde van de moederstad voor haar Universiteit . . . platonisch!

Deze gebeurtenis is op de traditionele verjaardag der Universiteit feestelijk gevierd met een grote receptie in zwart en wit, in het Rijksmuseum. De burgemeester tevens president-curator Van Hall sprak dankbare woorden tot de Regering, vol blijdschap over de bereidheid van de Centrale Overheid om het leeuwendeel van de lasten van de Universiteit op zich te nemen.

De rede van Minister Cals klonk meer ondeugend: hij memoreerde het feit, dat de Gemeenteraad zijn besluit had genomen op 28 december, de Katholieke „Dag der Onnozele Kinderen".

Wie zou hij met de onnozele kinderen precies bedoelen? vroegen enkelen in de ruime zalen van het Rijksmuseum zich ongerust af. De gemeenteraadsleden, of de hoogleraren, die zó vlot de nieuwe status hadden geslikt?

Misschien viel hun op dat moment in de gedachten, hoe het legendarische onnozele kind uit het scheppingsverhaal, Ezau, zijn schotel linzen heeft geslikt, in ruil voor zijn eerstgeboorterecht. W.F.W.

Douwes Dekker in Veenendaal?

Neen, dit kopje is er naast. Douwes Dekker komt niet in Veenendaal. Maar hij is er wel geweest. Een Chr. raadslid heeft hem er althans in de vergadering der gemeenteraad geciteerd. En uit het citaat bleek, dat Multatuli niet-chr. was.

Daarom ligt het voor de hand, dat de stemmen staakten, toen men er moest beslissen over het beslist onfatsoenlijke voorstel een flatgebouw met zijn naam te ontsieren. Voorlopig komt er dus niets van — hetgeen niet spijtig is omdat de ideeën „flat" en „Multa-

tuli" elkaar niet helemaal dekken.

Toch heeft het misschien zin de hoofdstedelijke oplossing van dit naamgevingsprobleem aan de hand te doen. Daar heeft men, toen men nog chr. was en het toch niet anders kon omdat een hele buurt van letterkundigen werd geschapen (van Bellamy tot Truitje Toussaint) een kronkelig en vrijwel huizenloos achterafstraatje naar *Douwes Dekker* vernoemd. Nu, drie generaties later, stroomt het snelverkeer langs een veertig meter brede *Multatuli*weg het westen van de stad binnen.

de J.

EX LIBRIS

Dr. C. W. Rietdijk, **Vooruitgang, cultuur en maatschappij**, Stafleu, Leiden 1959.

Bovengenoemd boek is duidelijk geschreven door iemand die zich gedreven voelde op wetenschappelijk niveau een min of meer onaantastbare kritiek te leveren op een in zijn ogen vrijwel geheel gebrekkige maatschappij, en de even onaantastbare plannen te verschaffen om alle tekorten uit de wereld te helpen. De schrijver heeft een vrijwel encyclopedische aanval ondernomen op al die irrationele elementen in denken en handelen die het geluksstreven zouden belemmeren. Sociale machtsgroepen, irrationele theorieën in de geesteswetenschappen en vele taboes moeten het ontgelden. Deze veelzijdige kritiek wordt gebaseerd op vaak originele interpretaties van de resultaten van wetenschappen als de psychologie, de economie, de sociologie, de politiek en de geschiedenis. Hoewel het boek consequent rationalistisch is van opzet, blijkens echter de feitenverzamelingen die het als bewijskrachtig aanvoert, soms alleen illustratieve betekenis te hebben. Dit doet echter weinig af aan de waarde van het kritische standpunt dat de schrijver inneemt.

Centraal in zijn streven naar de bevrijding van het individu uit de sfeer van vooroordelen en heiligheden, is R.' theorie betreffende wat hij de cultusneurose noemt. Hij wil namelijk diegenen die in hun gebondenheid aan cultusbegrippen als „vaderland", „koning", „god" de zin van hun leven voelen, ervan doordringen dat hun vereringsobject niets anders is dan een neurotische compensatie, een surrogaat voor werkelijke wensvervullingen die door de repressie van bepaalde verlangens niet zouden zijn verwezenlijkt. Sterk legt de schrijver er de nadruk op dat een cultusneurotische bevolking een gemakkelijke prooi zou kunnen worden van machtsgroepen die zich ten koste van die bevolking zouden willen bevoordelen. Hij zou de

mensheid even kritisch en rationalistisch willen maken als hij zelf meent te zijn. Bevrijd van hun cultusneurose zouden de volken eindelijk de noodzaak voelen al hun krachten te geven aan de bevordering van de vooruitgang. Dan eerst zou het mogelijk zijn de maatschappij volgens utilistische normen, die uitsluitend het geluk van allen beogen, te reorganiseren. Dat hij de irrationele factoren wel eens onderschat, blijkt o.m. uit het feit dat hij het begrip tactiek bij politici uitsluitend als een euphemisme voor misleiding beschouwt. Bepaalde gevoeligheden (b.v. in verband met prestige) zullen waarschijnlijk toch ook in een utilistisch georganiseerde maatschappij wel moeten worden ontzien. De schrijver zou echter elke vorm van tactiek willen weren door de politici met leugendetectors te lijf te gaan.

Vooral trekt het boek te velde tegen de repressie van sexuele wensen, die als oorzaak wordt beschouwd van vele „cultusneurotische" verschijnselen. R.'s pleidooi voor de emancipatie van de sexualiteit is, afgezien van enkele problematische beweringen, op zichzelf interessant, vooral door de grote consequentie waarmee hij ook hier te werk gaat. Behalve een doelmatige huwelijksmarkt wordt ook voorgesteld de productie van mensen geheel volgens utilistische normen aan de behoeften en mogelijkheden aan te passen. „De voortbrenging van menselijke lichamen" bevindt zich, aldus de schrijver, nog „en het stadium van de huisindustrie en het particulier initiatief". In zijn streven op elk terrein van het menselijk leven gebrek in overvloed te doen verkeren, blijkt R. echter meer aandacht te hebben gehad voor die tekorten die zich in het direct-zintuigelijke, materiële vlak bevinden dan voor problemen van meer emotionele aard. De tekorten in de menselijke verhoudingen, de vraagstukken die samenhangen met het individueel isolement, met de dood etc., worden o.i. onbevredigend in een kort slothoofdstuk afgedaan. In dit gebied waar irrationele heilsmiddelen voorlopig wel zullen blijven overheersen, voelt de schrijver zich veel minder thuis en neemt hij zijn toevlucht tot speculaties en inconsequenties. Inconsequent lijkt het ons voor een rationalist van de allure van R. om te verklaren dat hij gelooft in een persoonlijk voortbestaan na de dood omdat het leven anders alle zin voor hem zou verliezen en hem zou voorkomen als een „lugubere grap". Wel geeft hij de parapsijchologie de opdracht de persoonlijke onsterfelijkheid aan te tonen en wel meent hij zelfs dat met behulp van deze beperkte wetenschap het individueel isolement door participatie aan een soort collectief onbewuste zou kunnen worden opgeheven, maar ondanks alle pogingen tot redelijke argumentering blijft het slothoofdstuk schetsmatig en speculatief.

Of het geluk dat dit boek tracht te organiseren ook maar voor een deel te verwezenlijken zal zijn, is problematisch, maar dit doet weinig af aan de grote waarde van het boek als kritische prestatie.

J. W. Oerlemans

Het volgende nummer zal een DUBBELNUMMER zijn, dat omstreeks 15 maart a.s. zal verschijnen.

*

Het thema van dit speciale nummer zal zijn:

sterke mannen - zwakke staten

Maak

Uw kennissen

attent

op

»DE NIEUWE STEM«

SLECHTS f 11.50 (Bfr. 175)
PER JAAR

ER ZIJN VOOR HET
INBINDEN VAN DE JAARGANG 1960

STEMPELBANDEN

BESCHIKBAAR VOOR DE PRIJS VAN *f* 2,80.

Te bestellen bij Uw boekhandelaar of:

Uitgeverij NIMO - Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Tel. (02995) 336 – Giro 256907

Drie bijzondere afleveringen van

De Nieuwe Stem

zijn nog als losse nummers leverbaar:

★ KUNSTNUMMER

van „De Nieuwe Stem", waaraan medewerkten: Mevrouw Dr. A. Romein-Verschoor, Paul Citroen, Anthonie Donker, Johan de Meester, G. Th. Rietveld, A. van Domburg en Willem Andriessen.

128 pag. en 8 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,50/Bfr. 55

★ SPANJENUMMER

van „De Nieuwe Stem", een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.

104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ DROOGSTOPPELNUMMER

van „De Nieuwe Stem", met medewerking van W. F. Wertheim, Mevrouw A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.

120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Tevens leverbaar: de brochure

★ VREDE EN ONVREDE

waarin de discussie over dit onderwerp in verschillende afleveringen van de jaargang 1959 van „De Nieuwe Stem" werd gebundeld.

48 pagina's **ƒ 1,50/Bfr. 20**

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

UITGEVERIJ „NIMO" - MONNICKENDAM

KERKSTRAAT 48-50 – Tel. (02995) 336 – Giro 256907